

KANITA DAYALI YAKLAŞIMLAR

Batı Balkanlar ve Türkiye'de
Siyasetin Finansmanının Şeffaflığı

Avrupa Birliği tarafından
finanse edilmektedir

Uluslararası Şeffaflık Örgütü versiyonu değildir.
Çeviri Uluslararası Şeffaflık Derneği tarafından yapılmıştır.

KANITA DAYALI YAKLAŞIMLAR

Batı Balkanlar ve Türkiye'de
Siyasetin Finansmanının Şeffaflığı

Uluslararası Şeffaflık Örgütü tek bir vizyona sahip küresel bir harekettir; bu vizyon, hükümetlerin, iş dünyasının, sivil toplumun ve insanların günlük yaşamlarının yolsuzluktan arınmış olduğu bir dünyayı temel almaktadır. Dünya çapında 100'den fazla ülke kolu ve Berlin'deki uluslararası sekretaryamızla, bu vizyonu gerçeğe dönüştürmek için yolsuzlukla mücadeleye öncülük ediyoruz.

Ön Rapor

Kanıtla Dayalı Yaklaşımlar

Batı Balkanlar ve Türkiye'de Siyasetin Finansmanının Şeffaflığı

www.seffaflik.org

Yazarlar: Jon Vrushi ve Isabelle Büchner

Kapak: Sear Greyson / Unsplash

Bu belge, Uluslararası Şeffaflık Örgütü tarafından 2023 yılında hazırlanan *Bringing the Receipts, Political Finance Transparency in the Western Balkans and Türkiye* raporunun çevirisidir. Çeviri Uluslararası Şeffaflık Derneği tarafından yapılmıştır ve Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün iznine tabidir. Ancak bu belge *Bringing the Receipts, Political Finance Transparency in the Western Balkans and Türkiye*'nin resmi bir çevirisi değildir ve Uluslararası Şeffaflık Örgütü raporun bu versiyonunda yer alan ifadeler için herhangi bir sorumluluk kabul etmemektedir. Raporun orijinal İngilizce versiyonunu buradan okuyabilirsiniz: www.transparency.org/en/publications/bringing-the-receipts-political-finance-transparency-in-the-western-balkans-and-t%C3%BCrkiye

Raporun orijinal İngilizce versiyonunda yer alan bilgilerin doğruluğunu teyit etmek için her türlü çaba gösterilmiştir. Tüm bilgilerin Ekim 2023 tarihi itibarıyla doğru olduğuna inanılmaktadır. Bununla birlikte, Uluslararası Şeffaflık Örgütü ve Uluslararası Şeffaflık Derneği, raporun başka amaçlarla veya başka bağlamlarda kullanılmasının sonuçları konusunda herhangi bir sorumluluk kabul edemez.

2023 Uluslararası Şeffaflık Derneği. Aksi belirtilmediği sürece, bu çalışma Uluslararası Şeffaflık Örgütü tarafından lisanslanmıştır ve bu yayının tüm hakları saklıdır. Alıntı yapılmasına izin verilir. Türev eser talepleri ile ilgili olarak lütfen Uluslararası Şeffaflık Derneği - info@seffaflik.org - ile iletişime geçiniz.

**Avrupa Birliği tarafından
finanse edilmektedir**

Bu yayın, Avrupa Birliği'nin mali desteğiyle hazırlanmıştır. İçeriği tamamen Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün sorumluluğundadır ve Avrupa Birliği'nin görüşlerini yansıtmayabilir.

İÇİNDEKİLER

Yönetici Özeti	6
Yasal Temeller	6
Şeffaflık.....	6
Hesap Verebilirlik	7
Giriş.....	8
Metodoloji.....	8
Yasal Temeller	9
Kim, ne kadar ve ne şekilde bağış yapabilir?	9
Para nasıl harcanıyor?	13
Finansman nasıl kayıt altına alınıyor ve raporlanıyor?	14
Şeffaflık	15
Hangi bilgiler açıklanıyor?	16
Bilgi nasıl açıklanıyor?.....	16
Hesap Verebilirlik	18
Gözetim kurumları iyi kaynaklara sahip mi?.....	18
Gözetim kurumları siyasi müdahaleden bağımsız mı?.....	18
Yaptırımlar orantılı ve caydırıcı mı?.....	19
Tavsiyeler.....	21
1. Yasal Temeller.....	21
2. Şeffaflık	21
3. Hesap Verebilirlik.....	21
SONNOTLAR.....	23

YÖNETİCİ ÖZETİ

Siyasi partiler ve adaylar, olağan işlevlerini yeterli şekilde yerine getirebilmek veya seçim kampanyası yürütebilmek için finansmana ihtiyaç duyarlar. Ancak bireyler ve şirketler tarafından siyasi partilere ve adaylara yapılan bağışlar yolsuzluk riskini de beraberinde getirebilir.

Siyasetin finansmanı skandalları Batı Balkanlar'da ve Türkiye'de alışılmadık bir durum değildir. Son on yılda, örneğin Kuzey Makedonya'daki eski bir iktidar partisi tarafından kabul edilen 4,9 milyon Euro'luk yasa dışı bağışlar; Arnavutluk, Karadağ ve Bosna-Hersek'teki dış finansman iddiaları ve Sırbistan'daki finansman kaynaklarını gizlemeyi amaçlayan sahte bağışlar gibi vakalar medyaya yansımıştır.

Siyasetin finansmanında zayıf kontrol mekanizmalarının uygulanması, siyasete kara paranın girmesine ve yolsuzluk ve bağımlılıktan oluşan kısır bir döngünün başlamasına neden olur. Dolayısıyla bu kontrollerin gözden geçirilmesi, yolsuzlukla mücadele ve demokrasinin güçlendirilmesi açısından kritik önem taşımaktadır.

Bu çalışmada, **Arnavutluk, Bosna-Hersek, Kosova*, Karadağ, Kuzey Makedonya, Sırbistan ve Türkiye'deki** siyasetin finansmanı rejimleri incelenmektedir. Çalışmada, mevzuat ve uygulamadaki boşluklar tespit edilerek aşağıdaki konularda öneriler sunulmaktadır:

1) Kimin bağış yapabileceği, ne kadar bağış yapabileceği ve hangi biçimde bağış yapabileceği ile ilgili tanımlar da dahil olmak üzere, **yasal temellerin** güçlendirilmesi.

2) Neyin raporlanıp yayınlandığı ve hangi formatta yayınlandığı konusunda **şeffaflığın** artırılması.

3) İyi kaynaklara sahip ve bağımsız olan gözetim kurumları aracılığıyla **hesap verebilirliğin** teşvik edilmesi ve yasaları çiğneyenlere veya sistemi kötüye kullananlara yönelik güvenilir yaptırımlar uygulanması.

YASAL TEMELLER

Yedi ülkede on yıldır sürdürülen siyasetin finansmanı reformlarına rağmen hala boşluklar bulunmaktadır.

Bu boşlukların kapatılmasına yönelik temel reform alanları şunlardır:

- **Adayın kendi kendini finanse etmesine ilişkin sınırlamalar:** Batı Balkanlar ve Türkiye'deki siyasetin finansmanı ve seçim yasalarının hiçbiri, siyasi adayların kişisel fonlarının ne kadarını kendi kampanyalarına harcayabileceklerini açık bir şekilde düzenlememektedir. Yasadaki bu potansiyel muğlaklık, önemli miktarda kişisel servete sahip olan siyasi adaylara haksız bir avantaj sağlamaktadır.
- **Gerçek Faydalanıcıya İlişkin Şeffaflık:** Gerçek faydalanıcıya ilişkin şeffaflığın bulunmaması kritik bir tehdit oluşturmaktadır. Bu eksiklik, çıkar sahibi yerel ve yabancı tarafların şeffaf olmayan tüzel kişiliklerin arkasına saklanarak bağış sınırlarının etrafından dolanmasına ve siyasetin finansmanı düzenlemelerini savuşturmalarına olanak tanımaktadır.
- **Üçüncü taraflarca veya siyasi aday olmayanlarca yapılan seçim kampanyalarının kötüye kullanılması:** Her ne kadar Bosna-Hersek ve Sırbistan üçüncü taraflar aracılığıyla yapılan bağışları yasaklamış olsa da, üçüncü taraflarca yapılan seçim kampanyaları hâlâ düzenlemeye tabi değildir. Bu önemli düzenlemelerin tümünün diğer ülkelerin de hiçbirinde mevcut olmaması dikkat çekmektedir. Bu boşluk, bu ülkelerin siyasi süreçlerini gizli etkilere, dezenformasyona ve dış müdahalelere açık hale getirmektedir.
- **Harcama limitleri: Sırbistan ve Türkiye'de,** mevzuatta bu tür sınırlamaların bulunmaması, seçimlerde adil ve eşit rekabet ilkelerini zedelemektedir.

ŞEFFAFLIK

Gelirler, giderler, aktifler ve pasifler de dahil olmak üzere, siyasetin finansmanına ilişkin önemli bilgilerin yayınlanması bakımından, bölgedeki birçok ülke son yıllarda ilerleme kaydetmiştir. Türkiye hariç, değerlendirmeye tabi tutulan ülkelerin hepsinde tüm bağışçı ve bağışçı adları açıklanmaktadır. Yalnızca

Arnavutluk'ta hem seçimle ilgili hem de yıllık siyasetin finansmanı raporlarında 500 Euro ve üzeri bağışların açıklanması için benzersiz tanımlayıcılar (benzersiz kimlikler) zorunlu olmakla beraber, siyasi partiler şimdiye kadar bunları yalnızca seçimle ilgili raporlarda açıklamıştır. Diğer ülkelerde ise bağışçılara yönelik benzersiz tanımlayıcıları açıklama uygulaması yoktur, bu da diğer önemli veri kümeleriyle veri çeşitlemesi yapılmasını engellemektedir. Bireysel harcamalar, Bosna-Hersek ve Kuzey Makedonya'da açıklanmamaktadır; diğer birçok ülkede ise yalnızca bir dereceye kadar açıklanmaktadır. Örneğin, Arnavutluk ve Karadağ'da bu veriler yalnızca seçim kampanyası raporlarında mevcuttur, ancak yıllık faaliyet raporlarında mevcut değildir.

Yayın formatı bakımından ise, yedi ülkenin tamamı da uluslararası iyi uygulamaların gerisinde kalmaktadır. Ülkelerden hiçbiri, siyasetin finansmanı verilerini, toplu indirmelere ve diğer önemli veri kümeleriyle veri çeşitlemesi yapılmasına izin verecek şekilde açık veri formatında açıklamamaktadır.

Yayımlanma zamanı açısından, yalnızca Bosna-Hersek, Kosova ve Sırbistan, verileri zamanında ve yasal son tarihlere uygun olarak açıklamaktadır. Ancak, yine de, seçim süreçleri sırasında seçim kampanyası finansmanı raporlarının gerçek zamanlı olarak açıklanması hususunda iyi uygulamalara uyulmamaktadır. Örneğin, Sırbistan'ın Siyasi Faaliyetlerin Finansmanına İlişkin Kanunu, partilerin kampanya maliyetlerine ilişkin nihai raporlarını, nihai seçim sonuçlarının yayımlanmasından sonraki 30 gün içinde Yolsuzlukla Mücadele Dairesi'ne (ACA) sunmaları gerektiğini şart koşmaktadır.¹

HESAP VEREBİLİRLİK

Bölgedeki siyasetin finansmanına ilişkin sistemlerin en zayıf halkası gözetim ve hesap verebilirliktir. Bu yedi yargı bölgesindeki gözetim kurumlarının çoğu, doğrulama ve denetim faaliyetlerini yürütmek için yeterli kaynağa sahip değildir.

Ayrıca, çoğu gözetim kurumu uygunsuz siyasi müdahalelerden bağımsız değildir. Çoğu, yasal olarak zorunlu olan denetimleri beklenen süre sınırları içinde yürütmek için yeterli kaynaklara da sahip değildir. Aldıkları raporlar genellikle eksik olmaktadır; bu da gözetim kurumlarının raporları doğrulayamaması ve beyan edilmemiş büyük bağışları veya harcamaları tespit edememesi anlamına geliyor.

Çoğu ülkede uyumsuzluğa ilişkin yasal yaptırımlar mevcut olsa da, bunlar da ya caydırıcı değildir ya da değerlendirmeye tabi tutulan ülkelerin hiçbirinde sistematik olarak uygulanmıyor.

GİRİŞ

Siyasi partiler ve adaylar, günlük işlevlerini yeterli şekilde yerine getirebilmek ve seçim kampanyası yürütebilmek için finansmana ihtiyaç duyarlar. Siyasetin finansmanı rejimine bağlı olarak, bireylerden ve şirketlerden gelen bağışlar kritik bir finansman kaynağı olabilir. Ancak bireyler ve şirketler tarafından siyasi partilere yapılan bağışlar yolsuzluk riskini de beraberinde getirebilir. Bağış yapanlar, bağışlarının karşılığında kendilerinin lehine olan düzenlemeler veya devlet sözleşmelerine ayrıcalıklı erişim gibi beklentilere sahip olabilirler.²

Örneğin, Uluslararası Şeffaflık Örgütü – Bosna-Hersek, siyasi partilerin 2022'ye ait yıllık mali raporlarını analiz etmiş ve siyasi partilere bağış yapan 170 firmadan 70'ten fazlasının 2022'de kamu ihale sözleşmeleri kazandığını keşfetmiştir.³ Karadağ'daki 2023 başkanlık seçimlerine de, iki STK'nın aday Andrija Mandić'e yaptığı bağışlar ve son üç yılda devlet ihalelerini kazanan özel bir şirketten Jakov Milatović'e yapılan bağış da dahil olmak üzere çeşitli olaylar damga vurmuştur; bahsedilen olayların her ikisi de hukuken yasak durumlarla ilgiliydi.⁴

Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün bölgede yürüttüğü önceki araştırmalar, politika oluşturma süreçlerindeki uygunsuz nüfuzun patronaja ve klientelistik ağlara dayandığını, siyasi partilerin gücünün ve kendilerine gösterilen sadakatin bu tür ağların başarısındaki temel bileşenler olduğunu göstermiştir.⁵

Sınır Ötesi Organize Suçlara Karşı Küresel Girişim tarafından yakın zamanda yapılan bir araştırmada, yolsuzluğun, bölgedeki birçok ülkenin siyaset ekonomisinin nasıl bir parçası haline geldiğini açıklamak için "organize yolsuzluk" terimi kullanılmıştır. Bu, iktidardakilerin devlet fonlarını ve işletmelerini patronaj için ve siyasi ve mali çıkar elde etmek için kullanmasını gerektirir.⁶

Siyasetin finansmanında zayıf kontrol mekanizmalarının uygulanması, siyasete kara paranın girmesine neden olur; bu da yolsuzluk ve bağımlılıktan oluşan kısır bir döngü başlatır. Bu nedenle, siyasetin finansmanına dair kontrol mekanizmalarının güçlendirilmesi, yolsuzlukla ve uygunsuz nüfuzla mücadele etmek ve demokratik kurumların düzgün işleyişini sağlamak açısından kritik öneme sahiptir.

METODOLOJİ

Bu ön rapor büyük ölçüde, Ulusal Bütünlük Sistemi Değerlendirmesi kapsamında, altı Batı Balkan ülkesinde ve Türkiye'de, Uluslararası Şeffaflık Örgütü ülke kolları ve ulusal ortaklar tarafından yürütülen birincil araştırmaya dayanmaktadır.⁷ Özellikle siyasi partilere, seçim yönetimi organlarına, yolsuzlukla mücadele kurumlarına ve yüksek denetim kurumlarına odaklanan değerlendirme temelleri bu belgedeki görüşleri şekillendirmektedir.

Ek bilgiler, Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün ülke kollarının, Batı Balkanlar ve Türkiye'deki siyasi bütünlük konusuna yönelik açık verilerin durumuna ilişkin olarak beş ülke bazında yürüttüğü araştırmadan alınmıştır. Uluslararası Şeffaflık Örgütü raporlarında belirli bilgilerin eksik olduğu durumlarda, ek olarak, Uluslararası IDEA Siyasetin Finansmanı Veritabanı ve Uluslararası Seçim Sistemleri Vakfı FORT Veritabanından alınan veriler kullanılmıştır.

Mevzuatın ve ikincil literatürün masa başı araştırması, araştırmayı tamamlayan unsurlar olmuştur.

YASAL TEMELLER

Sağlam ve kapsamlı hukuki temeller, uygulanabilirlikte, daha iyi işleyen bir siyasetin finansmanı sisteminin ilk adımınıdır. Batı Balkanlar ve ötesindeki aktörlerin “Yasalarımız harika; sadece uygulamada iyileştirmeye ihtiyacımız var” şeklindeki söylemleri sık görülen bir durum olsa da, daha eleştirel bir bakış açısıyla yapılan bir inceleme, siyasetin finansmanı düzenlemelerinin kapsamlı bir şekilde gözden geçirilmesine ve bunlarda reform yapılmasına yönelik acil ihtiyacı gözler önüne seriyor.

Siyasetin finansmanının düzenleme altına alınmasına yönelik sağlam bir temel oluşturmak amacıyla on

yıldır süren reformlara rağmen, ayrıntılı inceleme, mevcut yasal çerçevedeki boşlukların devam ettiğini ortaya koyuyor. Bu da, siyasi aktörlere kuralları delme fırsatları sağlıyor, adil olmayan bir ortam yaratıyor ve yasa dışı faaliyetlerin gizlenmesine yardımcı olabiliyor.

Siyasetin finansmanı mevzuatının üç geniş kapsamlı alanı acil reform gerektirmektedir:

- 1) Kim, ne kadar ve ne şekilde bağış yapabilir?
- 2) Finansmanlar nasıl kayıt altına alınıyor?
- 3) Parasal meblağlar nasıl harcanıyor?

KİM, NE KADAR VE NE ŞEKİLDE BAĞIŞ YAPABİLİR?

Seçim kampanyalarına ve siyasi partilere kimlerin bağış yapmasına izin verileceği konusundaki hakların belirlenmesi ve açık uygunluk kısıtlamaları oluşturulması, küçük bir varlıklı birey grubunun veya özel çıkarı olan grubun siyasi süreci uygunsuz şekilde etkilemesini önlemek için gereklidir. Ancak “kim” sorusu yapılan

düzenlemelerde ele alınmış gibi görünse de, bağışların ne şekilde yapılabileceğinin de düzenleme altına alınması, limitler belirlenmesi ve gerek siyasi adayların kendilerinin gerekse diğer üçüncü tarafların yaptığı veya onlara yapılan katkılara sınırlamalar getirilmesi de önemlidir.

Tablo 1: Siyasi partilere farklı türdeki bağışçılar tarafından yapılan bağışlara ilişkin yasak ve sınırlamalara genel bakış⁸

	Arnavutluk	Bosna-Hersek	Kosova	Kuzey Makedonya	Karadağ	Sırbistan	Türkiye
Anonim	Yasak	Yasak	Yasak	Yasak	Yasak	Yasak	Yasak
Yabancı	Kısmen Yasak	Kısmen Yasak	Yasak	Yasak	Yasak	Kısmen Yasak	Yasak
Gerçek Kişiler	Yılda 1 milyon ALL (9.500€)	Yılda 10.000 KM (5.000 €); üyeler için, üyelik ücretleri dahil, 15.000 KM (7.500 €).	Takvim yılı başına 2.000 €	Yılda 30 adet ortalama net maaş; MKD cinsinden 3.000 € (seçim yılları)	Yılda 5.000 €	Yılda 10 adet ortalama aylık maaş (7.000 €); seçim yıllarında iki katı	Yılda 2 milyar TL (64 milyon Euro)

Kurumsal	1 milyon ALL (9.500 €)	50.000 KM (25.000€)	Takvim yılı başına 10.000 €	Yılda 60 adet ortalama net maaş; MKD cinsinden 30.000 (seçim yılları)	Yılda 20.000 €	Yılda 30 adet ortalama aylık maaş (21.000 €); seçim yıllarında iki katı	Yılda 2 milyar TL (64 milyon Euro)
Kamu ihalelerini kazananlar	Seçimlerden önceki son 3 yıl içinde 10 milyon ALL (95.000 €) üzerinde kamu fonu söz konusu olması halinde, yasak	Bir takvim yılında kamu fonlarının 10.000 KM'yi (5.000 €) aşması durumunda, yasak	Kamu ihalesini kazandıktan sonra üç yıla kadar yasak	Yasak	Yasak	Kısmen yasak (yalnızca uzun vadeli kamu hizmeti sağlayıcıları yasaktır)	Yasak

Yabancı ve anonim bağışların yasaklanması

Yabancı taraflar; partilere, adaylara ve üçüncü kişilere finansman sağlayarak seçimlere müdahale edebilmektedir. Yedi ülkenin tamamı da anonim bağışları ve yabancılar tarafından yapılan bağışları ya tamamen ya da belirli bir dereceye kadar yasaklamaktadır. Ancak hala birkaç boşluk bulunmaktadır:

Arnavutluk'ta, yabancı bağışlarla ilgili yasak, yabancı siyasi partilerden, uluslararası parti birliklerinden ve yabancı siyasi vakıflardan ve kuruluşlardan gelen hediye ve yardımlar için geçerli değil. **Sırbistan'da** yasak, siyasi partilere mali olmayan yardım (eğitim ve ekipman gibi) sağlayan uluslararası siyasi dernekler için geçerli değil. **Bosna-Hersek'te,** yalnızca yabancı siyasi partiler ve yabancı tüzel kişiler dahil edilmiş durumda, ancak yabancı gerçek kişiler dahil edilmemiş ve "demokratik ilkelerin geliştirilmesini ve desteklenmesini amaçlayan eğitim programları" için de ek bir istisna bulunmaktadır.

Karadağ, Arnavutluk ve Bosna-Hersek'teki seçim kampanyalarında Rusya'nın etkisine ilişkin endişeler devam ediyor; bu bağlamda, hukuka aykırı olsa bile, bağışçılar kimliklerini gizlemek için mevzuat-taki boşlukları kullanarak yasa dışı bağışlar yapıyorlar.

Örneğin, Voice of America yayın kuruluşuna göre, Rusya Federasyonu'nun Karadağ'da 2016 seçimlerinde ve muhtemelen 2018 seçimlerinde **offshore şirketler** aracılığıyla Demokratik Cephe siyasi ittifakına finansman sağladığı iddia ediliyor.⁹ ABD Dışişleri Bakanlığı'nın bir raporuna göre, 2022 yılında, **Ar-**

navutluk'taki Demokrat Parti, Rusya'dan geldiği ve paravan şirketler aracılığıyla aktarıldığı iddia edilen yaklaşık 465.000 Euro'yu kabul etmekle suçlandı. Aynı raporda **Karadağ'ın** yanı sıra **Bosna-Hersek'e** de gizli yabancı bağışların yapıldığı belirtiliyor.¹⁰

Kurumsal bağışlara getirilen sınırlamalar

Kurumsal bağışlar, yedi ülkenin tamamında iyi bir şekilde düzenleme altına alınmıştır ve bazen nispeten düşük miktarlarda olmak üzere sınırlandırılmıştır; **Türkiye'de** ise, mevzuatta, gerçek ve tüzel kişiler için yıllık 5 milyar TL (64 milyon Euro) tutarında bir sınır mevcuttur. Kurumsal bağışlara yönelik düşük limitler, siyasette daha eşit şartlar oluşmasına katkıda bulunabilir ve tek bir kurumsal varlığın belirli bir parti veya aday üzerinde nüfuz sahibi olmasını zorlaştırabilir.

Bununla birlikte, aşağıdaki durumlarda sınırlamaların yine de hiçe sayılabileceğinin farkına varılması çok önemlidir:

- Bağışçının kimliği gizlenerek **anonim bağışlar** yapılabilir.
- **Gerçek faydalanıcılara ilişkin bir sicil olmaması** ya da gerçek faydalanıcıların teyit edilememesi, paranın, ilk olarak nereden geldiğini belirleme imkânı olmaksızın, çeşitli offshore şirketler üzerinden aktarılmasına olanak tanır.
- **Adayların kendi kendini finanse etmesi** durumu açık bir şekilde düzenleme altına

alınmamıştır ve bu da bireysel adayların kayıt dışı bağışları veya suç gelirlerini kendi kişisel finansmanları olarak kullanmalarına izin verir. Siyasi parti adaylarının mali rapor sunmaları gerekmediğinden (bkz. Tablo 5) bu risk daha da artmaktadır ve bu durum öz finansman konusunda şeffaflığın olmamasına yol açmaktadır.

- **Nakdi ve aynı bağışların** hem bireysel hem de toplu düzeyde herhangi bir üst sınırı yoktur.
- Bu belgenin 2. ve 3. bölümlerinde de belirtildiği gibi, şeffaflık ve hesap verebilirlik çerçevesinde boşluklar bulunmaktadır.

Bölgede yalnızca **Arnavutluk¹¹, Kuzey Makedonya¹² ve Sırbistan¹³ gerçek faydalanıcılar sicili** oluşturmuştur. Ancak bu ülkelerin bu sicillerdeki verileri titizlikle incelemesi ve doğrulaması da aynı derecede önemlidir.

Kamu ihalelerini kazanan şirketlerin bağışlarına da yasaklar ve katı sınırlamalar getirilmiştir. Ancak, kamu sözleşmeli şirketlerin bağışlarına yönelik kısıtlamaların uygulanmasının zor olduğu görülmüştür. **Bosna-Hersek'te**, bu kısıtlama yalnızca "yürütme organları" için geçerli olup, siyasi partiler, örneğin devlet iktisadi kuruluşlarından ihale alan şirketlerden bağış alabilmektedir. Bununla birlikte, Uluslararası Şeffaflık Örgütü – Bosna-Hersek tarafından hazırlanan bir rapora göre, dokuz siyasi partinin, yürütme organı tarafından açılan kamu ihalelerini kazanan özel şirketlerden bağışlar aldığı iddia edilmektedir.¹⁴

Tablo 2: Genel seçimler için siyasi kampanyalara farklı türlerde bağış yapılmasına ilişkin yasalara ve sınırlamalara genel bakış¹⁵

	Arnavutluk	Bosna-Hersek	Kosova	Kuzey Makedonya	Karadağ	Sırbistan	Türkiye
Bireysel adaylara bağışlar	Evet, siyasi partiler için olan düzenlemeyle aynı	Evet, siyasi partiler için olan düzenlemeyle aynı	Evet, siyasi partiler için olan düzenlemeyle aynı	Evet, siyasi partiler için olan düzenlemeyle aynı	Açıkça düzenlenmemiş	Evet, siyasi partiler için olan düzenlemeyle aynı	Açıkça düzenlenmemiş
Siyasi parti adaylarına bağışlar	Evet, siyasi partiler için olan düzenlemeyle aynı	Açıkça düzenlenmemiş	Açıkça düzenlenmemiş	Evet, siyasi partiler için olan düzenlemeyle aynı	Açıkça düzenlenmemiş	Açıkça düzenlenmemiş	Açıkça düzenlenmemiş
Adayların kendi kendini finanse etmesi	Açıkça düzenlenmemiş	Açıkça düzenlenmemiş	Açıkça düzenlenmemiş	Açıkça düzenlenmemiş	Açıkça düzenlenmemiş	Açıkça düzenlenmemiş	Açıkça düzenlenmemiş
Üçüncü taraflar aracılığıyla yapılan bağışlar	Açıkça düzenlenmemiş	Yasak (nakdi ve aynı bağışlar)	Açıkça düzenlenmemiş	Açıkça düzenlenmemiş	Açıkça düzenlenmemiş	Yasak	Açıkça düzenlenmemiş
Üçüncü taraf kampanyaları	Açıkça düzenlenmemiş	Açıkça düzenlenmemiş	Açıkça düzenlenmemiş	Açıkça düzenlenmemiş	Açıkça düzenlenmemiş	Açıkça düzenlenmemiş	Açıkça düzenlenmemiş

Tablo 3: Bağış şekline ilişkin sınırlamalar veya yasaklar¹⁶

	Arnavutluk	Bosna-Hersek	Kosova	Kuzey Makedonya	Karadağ	Sırbistan	Türkiye
Nakdi	50.000 ALL (yaklaşık 500€)	Limit yok, ancak 10 gün içinde yatırılmalı	50€, ancak beş gün içinde yatırılmalı	Yasak	Yasak	Yasak	7.000 TL (yaklaşık 250€)
Aynı katkılar	Evet, bağış limitleri uygulanıyor	Evet	Evet, bağış limitleri uygulanıyor	Evet, bağış limitleri uygulanıyor	Evet, bağış limitleri uygulanıyor	Evet, bağış limitleri uygulanıyor	Evet, bağış limitleri uygulanıyor

Siyasi parti adaylarına bağışlar

Siyasi partilere yapılacak çeşitli bağış türlerine ilişkin yasaklara ve sınırlamalara yönelik düzenlemeler Batı Balkanlar'da ve Türkiye'de köklü bir yapıya sahiptir. Ancak bu kuralların parti adaylarını kapsayacak şekilde genişletilmesi konusunda muğlaklık bulunmaktadır. Örneğin, **Kosova'da** mevzuat siyasi adaylarla ilgilidir ve mevzuatta bunlar, siyasi partilerin adaylarından açıkça söz edilmeksizin, "Siyasi Parti, Koalisyon, Yurttaş İnisiyatifi veya bağımsız aday" olarak tanımlanmaktadır. Bazı kanunlarda ayrıca "seçim kampanyalarının finansmanına yönelik tüm fonların özel bir hesapta toplanması gerektiği" belirtilmektedir.¹⁷ Bunun, siyasi parti adaylarına bağış yapılmasına izin verilmediği veya kapalı listeli seçim sistemlerinin, aday listelerinin bireysel üyelerine yönelik yükümlülükler gerektirmeyebileceği anlamına geldiği yönünde bir argüman ileri sürülebilse de, belirsizliklerin yasa dışı finansman için istismar edilme olasılığını engellemek adına daha açık düzenlemeler getirilmesi elzemdir.

Adayların kendi kendini finanse etmesi

Siyasi partilere yapılan bağışlarla ilgili düzenlemeler **kendi kampanyalarını kendileri finanse eden adaylar** için geçerli olmadığında, bu düzenlemelerin etrafından dolanılması kolay olur; bu durum, adayın diğer kişilerin bağışlarını kendi fonlarıymış gibi aktarması riskini doğurabilir ve adil olayan bir ortam yaratabilir. Önemli kişisel servete sahip adaylar, daha küçük bireysel katkılara veya kamu finansmanına itimat eden adaylara göre belirgin bir avantaja sahip olabilir. Siyasetin finansmanı ve seçim yasalarının hiçbiri, siyasi adayların kişisel fonlarının ne kadarını kendi kampanyalarına harcayabileceklerini açık bir şekilde düzenlememektedir. Gerçek kişilere yönelik bağış sınırlarının adayların kendi kendilerini finanse ettikleri durumlar için de geçerli olduğu ileri sürülebilse de, yasadaki potansiyel muğlaklıkların istismar

edilmesini önlemek için daha açık düzenlemelere ihtiyaç vardır.

Üçüncü taraf finansmanı

Çoğu ülkenin, **üçüncü tarafların** siyasetin finansmanı hususunu da açık bir şekilde düzenleme altına almadığı görülmektedir. **Bosna-Hersek'te** ve **Sırbistan'da**, yalnızca siyasi partilere üçüncü taraflar aracılığıyla bağış yapılmasını yasaklayan, ancak üçüncü tarafların kampanya faaliyetlerini yasaklamayan düzenlemeler bulunmaktadır. Üçüncü taraflarca yürütülen kampanya faaliyetleri – veya siyasi aday olmayanların yürüttüğü kampanyalar – "doğrudan veya dolaylı olarak, bir adayı veya partiyi desteklemek veya ona muhalefet olmak amacıyla, herhangi bir aday veya partiden bağımsız olarak yapılan kampanya harcamaları" olarak tanımlanmaktadır.¹⁸ Bu, örneğin siyasi partiler veya adaylar için destek etkinlikleri düzenleyen derneklerin yanı sıra çevrimiçi kampanyaları ve sosyal medyayı da içerebilir. Açık düzenlemelerin olmaması, adayların kendi kendini finanse etmesi durumunda olduğu gibi benzer boşluklar yaratmaktadır.

Nakdi bağış mı aynı bağış mı?

Nakdi bağışların ya katı, düşük bir limiti vardır ya da alındıktan sonraki birkaç gün içinde partinin veya adayın kampanya banka hesaplarına yatırılması gerekir. Nakdi bağışlara izin verilen ülkelerden **Arnavutluk** ve **Türkiye'de** hâlihazırda süre sınırına ilişkin düzenlemeler bulunmamaktadır.

Nakdi bağışların yasak olduğu **Kuzey Makedonya'da** ise, eski başbakan Nikola Gruevski, 2009 ile 2015 yılları arasında partisi için 4,9 milyon Euro'luk yasa dışı bağış kabul etmiştir.¹⁹ İddialara göre, Belize'deki bir offshore şirket aracılığıyla partisine bağışlanan nakit parayı yasa dışı şekilde mülk satın almak ve mülkiyetini gizlemek için kullanmıştır.²⁰

PARA NASIL HARCANIYOR?

Harcama limitleri, mali kaynaklarına bakılmaksızın tüm siyasi partilerin, seçimlerde rekabet etme konusunda nispeten eşit fırsatlara sahip olmasını sağlar. Bu sınırlamalar olmadan, daha zengin partiler rakiplerini alt edebilir ve bu da daha küçük partilerin veya adayların seçimlere anlamlı bir şekilde katılımını zorlaştırabilir. Adil rekabetin olmamasıyla birlikte, özellikle marjinalleştirilmiş ve yeterince temsil edilmeyen topluluklar için, siyasi sürece katılma cesaretinin kırıl-

ması; politika oluşturma yetkisine müdahale (*policy capture*) ve demokratik sürece olan güvenin erozyona uğraması da dahil olmak üzere, demokratik anlamda çeşitli zorluklar ortaya çıkmaktadır. **Arnavutluk, Bosna-Hersek, Kosova, Kuzey Makedonya ve Karadağ** bu tür sınırlamalar getirmiştir. Ancak, **Sırbistan ve Türkiye'nin** mevzuat çerçevelerinde harcama limitleri düzenleme altına alınmamıştır.

Tablo 4: Siyasi partiler için harcama sınırlarına genel bakış²¹

Arnavutluk	<i>Mevzuata göre</i>	En yüksek doğrudan kamu finansmanı ödeneğinin üç katını aşmamalıdır.
	<i>Tutar</i>	2023 yerel seçimleri: ülke çapında 167,5 milyon ALL (yaklaşık 1,6 milyon €).
Bosna-Hersek	<i>Mevzuata göre</i>	Belirli bir siyasi partinin bir aday listesinin olduğu her seçim birimindeki seçmen sayısına veya seçmen sayısına ve seçim türüne göre adaya bağlıdır: Kanton Meclisleri üyelerinin seçimleri için seçmen başına 0,20 KM (yaklaşık 0,1 €); diğer tüm seçimler için seçmen başına 0,30 KM (yaklaşık 0,15 €).
	<i>Uygulamada</i>	2020 yerel seçimleri: Demokratik Hareket Partisi (SDA) yaklaşık olarak 1,2 milyon Euro ile en yüksek harcama sınırına sahipti.
Kosova	<i>Mevzuata göre</i>	Bu seçimler için onaylanan nihai seçmen listesine göre, seçmen başına 0,5 Euro.
	<i>Uygulamada</i>	Erken meclis seçimleri - 2021: 935.000 €
Kuzey Makedonya	<i>Mevzuata göre</i>	Seçim bölgesindeki, yani bir siyasi partinin hem birinci hem de ikinci tur oylamada aday listesini sunduğu belediye'deki kayıtlı seçmen başına 110 MKD (yaklaşık 1,8 €).
	<i>Uygulamada</i>	Erken parlamento seçimleri: 3. seçim bölgesinde minimum tutar 490.000 Euro , 1. seçim bölgesinde maksimum tutar ise 544.000 Euro idi.
Karadağ	<i>Mevzuata göre</i>	ACA'nın (<i>Yolsuzlukla Mücadele Kurumu</i>), aday listesinin doğrulanmasından en geç üç gün sonra, bir siyasi oluşumun, milletvekillerinin, meclis üyelerinin ve Karadağ Cumhurbaşkanlığı görevine aday olan adayların seçim kampanyalarını desteklemek için tahsis edebileceği izin verilen fonlara ilişkin bir karar vermesi gerekmektedir.
	<i>Uygulamada</i>	Erken parlamento seçimleri - 2023: kampanya finansmanı için 3,2 milyon Euro .
Sırbistan	<i>Mevzuata göre</i>	Düzenleme altına alınmamış.
	<i>Uygulamada</i>	İlgili değil.
Türkiye	<i>Mevzuata göre</i>	Düzenleme altına alınmamış.
	<i>Uygulamada</i>	İlgili değil.

FİNANSMAN NASIL KAYIT ALTINA ALINIYOR VE RAPORLANIYOR?

Siyasetin finansmanı raporlaması sadece bürokratik bir gereklilik değildir; vatandaşların ve gözetim kurumlarının, adayların ve siyasi partilerin fonlarını nereden aldıklarını ve nasıl harcadıklarını görmelerine olanak tanıdığından, demokratik kurumların bütünlüğü açısından da hayati bir güvencedir. Bu, paydaşların politikacıları ve partileri sorumlu tutmasına yardımcı olur. Siyasetin finansmanı raporlaması, hem

bağımsız hem de siyasi partilerden olan tüm adayların ve siyasi partilerin finansman kaynaklarını açıklamalarını zorunlu kılarak, nüfuz veya iltimas satın almak amacıyla tasarlanabilecek gizli veya yasa dışı katkı potansiyelini azalttığı için yolsuzluğun önlenmesine yardımcı olur.

Tablo 5: Kimin raporlama yükümlülüğüne sahip olduğuna genel bakış²²

	Arnavutluk	Bosna-Hersek	Kosova	Kuzey Makedonya	Karadağ	Sırbistan	Türkiye
Siyasi partiler	Evet (yıllık bazda ve seçimlerde)	Evet (yıllık bazda ve seçimlerde)	Evet (yıllık bazda ve seçimlerde)	Evet (yıllık bazda ve seçimlerde)	Evet (yıllık bazda ve seçimlerde)	Evet (yıllık bazda ve seçimlerde)	Evet (yalnızca yıllık bazda veya Anayasa Mahkemesi talebiyle)
Bağımsız adaylar	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Sadece başkanlık adayları
Siyasi parti adayları	Evet, ancak yalnızca siyasi parti aracılığıyla	Açıkça düzenlenmemiş	Açıkça düzenlenmemiş	Açıkça düzenlenmemiş	Açıkça düzenlenmemiş	Açıkça düzenlenmemiş	Açıkça düzenlenmemiş
Üçüncü taraflar	Açıkça düzenlenmemiş	Açıkça düzenlenmemiş	Açıkça düzenlenmemiş	Açıkça düzenlenmemiş	Açıkça düzenlenmemiş	Açıkça düzenlenmemiş	Açıkça düzenlenmemiş

Yedi ülkenin tamamında siyasi partilerin seçim kampanyası mali raporunun yanı sıra en azından yıllık bir mali rapor sunmaları zorunlu kılınmıştır (yalnızca yıllık rapor gerektiren **Türkiye** hariç). Bireysel adaylar için de benzer raporlama yükümlülükleri mevcuttur.

Bununla birlikte, **Arnavutluk kısmen istisna olmak üzere**, değerlendirmeye tabi tutulan ülkelerin hiçbirinde **siyasi parti adaylarının** gelir ve giderlerinin raporlanmasına ilişkin açık bir yasal düzenleme bulunmamaktadır. Ancak, raporlama yükünün adayların ilgili belgeleri sunmak zorunda olduğu siyasi partisine ait olması nedeniyle, Arnavutluk bile iyi uygulama açısından yetersiz kalmaktadır. İdeal olarak, bir raporlamanın yapılmaması veya bildirilmemiş fonların tespit edilmesi haline karşın net sorumluluklar ve hesap verme sorumlulukları oluşturmak üzere siyasi parti adaylarının ayrı raporlar sunmaları gerekir.²³ Bu

büyük boşluk, siyasete giren para akışlarında şeffaflığın sağlanmasında raporlama yükümlülükleri daha az etkili hale getirmektedir.

Buna ek olarak, ülkelerden hiçbirisi, **üçüncü tarafların** kampanya faaliyetleri ve harcamaları hakkında raporlama yapmasını zorunlu kılmamaktadır; bu da gerçek kişilerin, şirketlerin, yabancı tarafların ve diğer uygun olmayan bağışçıların siyasetin finansmanı düzenlemelerinden kaçınmasına olanak tanımaktadır. Bu durum iç politikada gizli etkilere, dezenformasyona veya dış müdahaleye yol açabilir.

Örneğin, 2021'deki son **Kosova** yerel seçimleri sırasında, AB Seçim Gözlem Misyonu, raporunda kampanyanın çevrimiçi reklam faaliyetlerinin üçte birinin üçüncü taraflarca yürütüldüğünü veya üçüncü tarafların bu reklam faaliyetlerine sponsor olduğunu belirtmiştir.²⁴

ŞEFFAFLIK

Siyasi partilerin finansmanında şeffaflık, medyanın, sivil toplum örgütlerinin, siyasi muhaliflerin ve halkın, politikacılardan çalışmalarını kimin finanse ettiği ve bu finansmanı nasıl yönetecekleri konusunda hesap verebilirlik talep etmelerine olanak tanır. Yerli ve uluslararası seçim gözlemcilerinden oluşan grupların, Avrupa Konseyi Yolsuzluğa Karşı Devletler Grubu'nun (GRECO) ve Avrupa Komisyonu'nun birbirini izleyen tavsiyeleri,

bölgedeki tüm ülkelerde siyasetin finansmanının şeffaflığının artırılmasının önemini vurgulamıştır.²⁵

Şeffaflıkla ilgili temel reform alanları iki kategori altında toplanabilir: 1) hangi bilgilerin açıklanması gerektiği ve 2) bu bilgilerin nasıl yayımlanması gerektiği.

Tablo 6: Siyasi partilerin maliyesine ilişkin yayımlanmış bilgilerin içeriğine ve formatına genel bakış (her ülke için en son seçimler bazında)²⁶

	Arnavutluk	Bosna-Hersek	Kosova	Kuzey Makedonya	Karadağ	Sırbistan	Türkiye
Bağışçı adı	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Hayır
Bağışçıya özel kimlikler	Evet	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır
Bağış miktarı	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Hayır
Bağış tarihi	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Hayır	Hayır
Bireysel harcamalar	Kısmen	Hayır	Kısmen	Hayır	Kısmen	Evet	Hayır
Aktifler ve pasifler	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Hayır
Aynı bağışlar	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Hayır
Bilgi nasıl yayımlanıyor?							
Çevrimiçi	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet
Zamanlı bir şekilde	Hayır	Evet	Evet	Hayır	Hayır	Evet	Hayır
Açık veri formatı (içinde arama yapılabilir ve toplu indirmeye müsait format)	Hayır (dijital pdf)	Hayır (dijital pdf)	Hayır (taranmış pdf)	Hayır (taranmış pdf)	Kısmen (yıllık rapor: taranmış pdf; seçim raporu: .csv)	Hayır (dijital metin: html)	Hayır
Ücretsiz	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet

HANGİ BİLGİLER AÇIKLANIYOR?

Yetkili makamlara bildirilen bilgiler her zaman kamuya açıklanan bilgilerle aynı değildir. Medyanın ve sivil toplumun incelemesine olanak sağlamak amacıyla bağışçının kimliğinin, bağış tutarlarının, bağış zamanının ve her harcama kalemine ait makbuzların kamuoyuna açıklanması büyük önem taşımaktadır.

Tablo 6'da görüldüğü gibi, **Türkiye** dışında, değerlendirmeye tabi tutulan tüm ülkelerde **bağışçı isimleri** açıklanmaktadır. Yalnızca **Arnavutluk bağışçıya özel kimlikleri** yayımlanmaktadır.

Türkiye aynı zamanda, incelemeye tabi tutulan ülkeler arasında, **bağış tutarlarını** açıklamayan ve yalnızca denetim raporlarını kamuya açıklayan tek ülkedir.

Bağış tarihi önemlidir çünkü farklı zamanlarda yapılan bağışlar olağan yıllık raporlamanın veya kampanya dönemi raporlamanın kapsamına girebilir. **Sırbistan**²⁷ ve **Türkiye** dışında, değerlendirmeye tabi tutulan tüm yargı bölgeleri bağışların tarihini açıklamaktadır.

Bireysel harcama ayrıntıları bir dereceye kadar mevcuttur. **Arnavutluk** ve **Karadağ'da** bunlar yalnızca kampanya raporlarında mevcuttur, ancak yıllık faaliyet raporlarda mevcut değildir. Yıllık faaliyet raporları yalnızca bireysel harcamaları özetleyen harcama kategorilerini göstermektedir. **Kosova'da**, siyasi partiler bireysel harcamalar hakkında raporlama yapmaktadır, ancak yalnızca 5.000 Euro'nun üzerindeki kamuya açıklanmaktadır. **Türkiye'de** ise sadece harcama kategorileri sunulmaktadır. **Bosna- Hersek'te**, raporlama formları, özellikle de seçim sonrası mali açıklamalarla ilgili olanlar, güncelliğini kaybetmiş durumdadır ve harcamaların ve parti fonlarının nihai yararlanıcılarının tam olarak anlaşılması için gerekli ayrıntılardan ve yapıdan yoksundur. Örneğin, mevcut raporlarda bireysel harcamalar yer almamaktadır ve siyasi partilerden fon alan gerçek kişilerin veya bu partilere hizmet veren şirketlerin kimlikleri de mevcut değildir. **Sırbistan'daki** siyasi partiler bireysel harcamaları raporluyor olsalar da çoğu zaman bunu doğru şekilde yapmamaktadırlar. Örneğin, SNS ve SPS, kampanya malzemelerinin dağıtımına ilişkin maliyetleri uygun kategoride değil, diğer maliyetler altında raporlamıştır. Ayrıca SPS, billboard kampanyaları için son hizmet sağlayıcıların isimlerini açıklamamıştır. **Bireysel harcamalara** ilişkin bilgilerin sağlanması, medya ve sivil toplumun yanı sıra gözetim kurumlarının da kampanyaları izleyebilmesini ve paranın nereye gittiğini açıkça anlayabilmesini sağlamak açısından büyük önem taşımaktadır.

Aktiflere ve pasiflere ilişkin veriler **Türkiye** dışındaki tüm ülkeler tarafından çeşitli şekillerde açıklanmaktadır. Banka kredileri, bankaların siyasi partiler üzerinde uygunsuz nüfuzunun olması riskini oluşturduğundan, pasifler özellikle önemlidir. Kredilerin özel koşulları, değerlendirilen yedi ülkenin hiçbiri tarafından belirtilmemektedir.

Bu ülkelerin birçoğu yayımlanan bilgilerin türü açısından nispeten iyi performans gösterse de, bu veriler yalnızca bilgilerin eksiksizliği ve doğrulanması ölçüsünde faydalıdır. Finansmanların büyük bir kısmı hâlâ rapor edilmemektedir. Ayrıca siyasi partilerin tüm bağışları yayımlaması beklenirken adayların bunları yayımlamaması da bir boşluk yaratmaktadır.

BİLGİ NASIL AÇIKLANIR?

Verilerin kullanılabilir olmasını sağlamak için, sadece dosyaları bir internet sitesine yüklemek yeterli değildir. Bilgilerin, kamu ihaleleri, şirket mülkiyeti, devlet sübvansiyonları veya izinleri gibi diğer önemli veri kümeleriyle analize ve veri eşleşmesine olanak tanıyan formatlarda yayımlanması gerekmektedir.

Türkiye dışında, değerlendirilen tüm ülkeler, ya genel yıllık mali rapor olarak ya da seçim kampanyalarına yönelik raporlar olarak siyasi parti raporları yayımlamaktadır. **Türkiye'de** ise, Anayasa Mahkemesi'nin internet sitesi aracılığıyla olmak üzere sadece denetim raporları yayımlanmaktadır.

Yalnızca **Bosna-Hersek**, **Kosova** ve **Sırbistan**, verileri **zamanında** ve yasal süreye uygun olarak açıklamaktadır. Zamanında açıklama yapılması, özellikle erişimin ertelendiği ve engellendiği seçim kampanyaları sırasında, gözetim ve hesap verebilirlik açısından kritik öneme sahiptir. Değerlendirilen ülkelerin hiçbiri, gözetim organlarının bir seçim dönemi boyunca kampanya finansmanı raporlarını gerçek zamanlı olarak sunmalarını zorunlu kılan iyi uygulamaları takip etmemektedir. Örneğin, **Arnavutluk'ta**, Seçim Yönetim Kurulu (EMB) bile 2022 yıllık faaliyet raporunda, kayıtlı siyasi partilerin yalnızca yüzde 35'inin o yıla ait yıllık faaliyet raporlarını sunduğunu bildirmiştir. Bu, zamanında raporlama yapmadıkları ve EMB'nin bu partiler hakkında herhangi bir şey yayımlamadığı anlamına gelmektedir.²⁸

Bölgedeki çoğu ülkede, siyasi partilerin mali raporlarını ilgili gözetim kurumlarına, iş yükünü artıran fiziksel kopya halinde sunmaları genel standarttır. Yalnızca **Bosna-Hersek** ve **Sırbistan** elektronik kopyaların sunulmasını şart koşarak olumlu bir ilerleme kaydetmiştir. Ancak bu gerekliliğin yalnızca siyasi par-

tileri kapsamaması ve adayları kapsamaması nedeniyle bu konudaki ilerleme de ideal standarttan uzaktır.

Ayrıca, gerekmesi halinde, elektronik kopyalar, genellikle PDF formatındaki taranmış sürümlerle sınırlıdır; bu, anlamlı analiz ve gözetim potansiyelini önemli ölçüde sınırlayan bir tercih olmuştur. Değerlendirilen yargı bölgelerinden hiçbiri, siyasetin finansmanı bilgilerine ilişkin **açık veriler** ve bilgisayarda okunabilen dosyalar sunmamaktadır. Bu, veri kümesinin tamamının indirilmesinin ve arama yapılmasının mümkün olmadığı anlamına gelmektedir. Bunun yerine, tüm ülkeler verileri duruma göre, ya dijital metin formatında ya da taranmış PDF dosyaları olarak sunmaktadır. Bu sınırlama, usulsüzlüklerin etkili bir şekilde tespit edilmesini, potansiyel çıkar çatışmalarının tespit edilmesini ve kampanya finansmanı düzenlemelerine ilişkin ihlallerin zamanında tespit edilmesini engellemektedir.

Örneğin, **Sırbistan'da** verilere, siyasi oluşumların siyasetin finansmanına ve seçim kampanyası harcamalarına ilişkin bireysel yıllık raporlara yönelik ayrı veritabanları bulunduran ACA internet sitesi aracılığıyla html formatında erişilebilmektedir. **Bosna-Hersek'te**, siyasetin finansmanı verilerine EMB'nin internet sitesinden ayrı PDF belgeleri halinde erişilebilmektedir.

En az erişilebilir formatlar ise, raporların yalnızca taranmış PDF belgeleri biçiminde mevcut olduğu **Kosova, Karadağ ve Kuzey Makedonya'dadır**.

HESAP VEREBİLİRLİK

İyi kaynaklara sahip ve bağımsız gözetim kurumları, iyi işleyen bir siyasetin finansmanı rejimi zincirinin son halkasıdır. Ülkeye bağlı olarak, siyasetin finansmanı gözetimi sorumluluğu, Seçim Yönetim Organına (EMB), Yolsuzlukla Mücadele Dairesi'ne (ACA), Yüksek Denetim Kurumu'na (SAI) veya Anayasa Mahkemesi'ne (CC) aittir veya **-Kuzey Makedonya'da** olduğu gibi- birden fazla kurum arasında paylaşılmaktadır.

Gözetim ve hesap verebilirlik bakımından temel reform alanları üç ana soru üzerinde yoğunlaşmaktadır:

- 1) Gözetim kurumları iyi kaynaklara sahip mi?
- 2) Yeterli doğrulama ve denetimler yapıyorlar mı?
- 3) Yaptırımlar orantılı ve caydırıcı mı?

Tablo 7: Siyasetin finansmanı gözetim kurumlarına genel bakış²⁹

	Arnavutluk	Bos-na-Hersek	Kosova	Kuzey Makedonya	Karadağ	Sırbistan	Türkiye
Yetkili makamlar	EMB	EMB	Ofis	SAI/ACA	ACA/SAI	ACA	CC/EMB/SAI
Gözetim kurumları yetkilendirilmiş mi ve kaynaklara sahip mi?							
Doğrulamaları ve denetimleri gerçekleştirmek için yeterli kaynaklar	Hayır	Hayır	Hayır	SAI: Evet ACA: Hayır	SAI: Evet ACA: Hayır	Hayır	CC: Hayır EMB: Evet SAI: Evet
Yetkili gözetim makamı siyasi müdahaleden bağımsız mı?							
Bağımsızlık	Hayır	Kismen	Kismen	SAI: Evet ACA: Evet	Hayır	Hayır	CC: Hayır EMB: Hayır SAI: Hayır
Uyumsuzluğa ilişkin yaptırımlar orantılı ve caydırıcı mı?							
Mevzuatta	Kismen	Hayır	Hayır	Kismen	Hayır	Evet	Kismen
Uygulamada	Hayır	Gecikme Var	Hayır	Evet	Hayır	Hayır	Hayır

GÖZETİM KURUMLARI İYİ KAYNAKLARA SAHİP Mİ?

Tablo 7'de gösterildiği gibi, değerlendirilen yedi ülkede siyasetin finansmanının gözetiminden sorumlu kurumların çoğu, siyasetin finansmanının gerekli doğrulama ve kontrolünü gerçekleştirmek için yeterli kaynaklara sahip değildir.

Kosova'da, Siyasi Oluşumların Tescili, Tasdiki ve Mali Kontrolü Ofisinde (Ofis) iç personel olarak çalışan üç çalışanın yanı sıra,³⁰ ayrıca yıllık mali raporların denetiminden sorumlu olan (açık çağrı yöntemi ile yıllık olarak seçilen) sözleşmeli bir denetim şirketi bulunmaktadır. Ancak denetimi yapan anlaşmalı şirketteki denetçilerin sayısı sadece üç olup, bu sayı 50'ye yakın siyasi oluşumun yıllık mali raporlarının denetlenmesi için yeterli değildir.³¹

Arnavutluk'ta, 2021 seçimlerinin ardından, EMB, 32 partiyi denetlemek üzere 17 muhasebe uzmanıyla sözleşme yapmıştır. Bu sayı, yasaların gerektirdiği minimum 20 uzman sayısından daha azdır.

Benzer şekilde, 2022 yılında, **Karadağ'daki** ACA, Yolsuzluğu Önleme Dairesinin İç Yapısı ve Sistemizasyonuna İlişkin 2021 tarihli Yasa'nın gerektirdiği mevkilerin yüzde 28'ini dolduramamıştır. Siyasi oluşumların ve seçim kampanyalarının finansmanına ilişkin kontrol tedbirlerinin uygulanmasından sorumlu departmanda 18 personel (dolu olması gerekli olan toplam 54 mevkinin üçte biri) bulunmaktadır ve seçim dönemlerinde 20'ye kadar personel çalışmaktadır.³²

Bosna-Hersek'te, EMB, özellikle hâlihazırda sadece dört denetçiyle çalışan ve 100'den fazla siyasi partinin raporlarını denetlemekle görevli olan, siyasi partilerin mali raporlarının denetimi departmanı bünyesinde yeterli insan kaynağını sağlamak konusunda yıllardır zorlanmaktadır. EMB, Bakanlar Kurulu'ndan iç yapıda yapılacak değişiklikleri onaylamasını talep etmiştir ancak bu değişikliklerin hala yapılması beklenmemektedir. EMB Denetim Departmanı'ndaki kapasite yetersizliğinden dolayı raporlar, dayandıkları mali raporların sunulmasından iki yıldan fazla süre sonra yayımlanmaktadır.³³

Kuzey Makedonya'da, ACA'nın insan kaynakları 2021'de 23 adet personelden 2022'de 48'e yükselerek önemli ölçüde artmıştır. Ancak 2022 yılı itibarıyla gerekli mevkilerin yüzde 25'i hala doldurulmamış durumdadır.³⁴

GÖZETİM KURUMLARI SİYASİ MÜDAHALEDEN BAĞIMSIZ MI?

İncelenen yedi yargı bölgesinin çoğunda, siyasallaşmadan ve uygunsuz siyasi müdahalelerden uzak, tamamen bağımsız gözetim kurumları bulunmamaktadır.

Bosna-Hersek'te, EMB'nin çalışmalarına yönelik siyasi müdahale tehlikeli boyutlara ulaşmıştır ve finansmanın engellenmesinden üyelere yönelik tehdit, hakaret ve saldırılara kadar farklı biçimlerde görülmektedir. EMB'nin seçim usulsüzlükleriyle ilgili kararları sonucunda bir çalışanın polis korumasına ihtiyacı olmuştur.³⁵

Sırbistan'da, ACA'nın bağımsızlığı, yöneticilerinin seçimi, istifaları ve kararlarıyla bağlantılı olarak birçok kez sorgulanmıştır.³⁶ Yönetici Dragan Sikimić (2018-2023), ACA neredeyse bir yılı yöneticisi olmadan ve birkaç yılı da üyeleri eksik bir kurulla geçirmesinin ardından

17 Ocak 2018'de seçilmiştir. Sikimić'in bağımsızlığı, göreve seçildiği güne kadar iktidardaki SNS partisinin bir üyesi olduğu³⁷ ve aynı zamanda partiye bağlı olduğu ve partinin yerel Seçim Komisyonu (Cumhuriyet Seçim Komisyonu'nun 2017 yılında ilan edilen başkanlık seçimlerini uygulamakla görevlendirilmiş olan çalışma organı) adayı olduğu için sorgulanmıştır.³⁸

Karadağ'da ACA, özellikle de Sırbistan'da kayıtlı medya kuruluşlarındaki reklamlar bakımından olmak üzere, seçim kampanyası harcamalarının şeffaflığına ilişkin olarak 2020'de birçok tutarsız karar almıştır. Bu, yabancı nüfuza izin veren endişe verici bir boşluk teşkil etmektedir.³⁹ Avrupa Komisyonu'nun Karadağ hakkındaki 2023 raporunda da ACA'nın bağımsızlığının daha iyi bir şekilde sağlanması gerektiğine dikkat çekilmektedir.⁴⁰

Arnavutluk'ta, Seçim Yasasında Temmuz 2020'de yapılan değişikliklerle EMB'nin depolitize edilmesi amaçlanmıştır. Değişikliklerle komisyon üyelerinin adaylıklarının paylaşılması öngörülmüş olup, bu bağlamda iktidar partisi, sırasıyla, Düzenleme Komisyonu'na (RC) ve Yaptırımlar ve Şikâyetler Komisyonu'na (CSC) üç komisyon üyesini ve Devlet Seçim Komiseri'ni aday gösterirken, muhalefet partisi, sırasıyla, RC ve CSC'ye iki komisyon üyesini ve Seçim Komiseri Yardımcısını aday göstermektedir. Ancak bu, komisyon üyelerinin siyasi hatlarda bölünmüş kaldığı anlamına gelmektedir.⁴¹

Türkiye'de, siyasetin finansmanının düzenlenmesine ilişkin yetkili makam Anayasa Mahkemesi'dir. Türkiye Uluslararası Şeffaflık Derneği tarafından gerçekleştirilen Ulusal Bütünlük Sistemi Değerlendirmesine göre, anayasada ve ilgili mevzuatta gerçek anlamda kuvvetler ayrılığının yer almaması, yargının, yürütmenin siyasi müdahalesinden arı sayılamayacağı anlamına gelmektedir.⁴² Bir GRECO raporu da ayrıca, yargının yürütme ve siyasi etkilerden bağımsızlığı konusunda endişeler dile getirerek, hâkim adaylarının seçimi, yargıda görevli olanların gayri ihtiyari olarak yeniden atanmaları ve disiplin prosedürleri de dahil olmak üzere, yargı yönetiminin temel yönlerinde yürütmenin etkisinin devam ettiğini vurgulamıştır.⁴³ Dolayısıyla siyasetin finansmanına ilişkin gözetim fonksiyonunun da bağımsız olduğu düşünülemez.

YAPTIRIMLAR ORANTILI VE CAYDIRICI MI?

Yaptırımlar, değerlendirilen yedi yargı bölgesinin tamamında mevzuatla öngörülmüş olsa da, bunlar ya nispeten düşük miktarlar öngörmektedir (yasadaki asgari para cezasının altındadır) ya da hiç uygulanmamaktadır.

Arnavutluk'ta, Nisan 2021 seçimlerinin ardından EMB toplam 81 adet para cezası uygulamıştır.

İktidardaki Sosyalist Parti, kampanya harcama limitini ihlal ettiği gerekçesiyle 43.500 Euro (5 milyon ALL) tutarında para cezasına çarptırılmıştır. Bir çok parti, harcamalarını beyan etmedikleri için yalnızca 5.200 Euro'ya (600.000 ALL) kadar para cezalarına çarptırılmıştır.⁴⁴ Bazı medya kuruluşları, siyasi reklamların süresine ilişkin sınırları ihlal ettikleri için yalnızca 870 Euro (100.000 ALL) para cezasına çarptırılmıştır. Ayrıca basında, kampanya finansmanı hükümlerinin ihlallerinin EMB'nin yaptırım uyguladığı faaliyetleri de aştığını öne süren çok sayıda haber yayımlanmıştır. Bunlar arasında, harcamaların beyan edilmemesi ve Seçim Kanunu'nun belirlediği sınırın üzerinde harcama yapılması da yer almaktadır.⁴⁵

Sırbistan'da, ACA yalnızca uyarı tedbirleri verebilmekte, kabahatlere ilişkin yasal işlemlerin başlatılması için ilgili makamlara talepte bulunabilmekte veya yetkili savcılığa suç duyurusunda bulunabilmektedir. Sonuçta da kabahatlere bakmakla görevli mahkemeler yaptırımlar uygulamaktadır. ACA'nın 2020 yılı raporuna göre, Siyasi Faaliyetlerin Finansmanına İlişkin Kanun'un ihlaline dair sekiz adet karar vermiş, beş uyarı tedbiri düzenlemiş ve kabahate ilişkin yasal işlem başlatılması için bir talepte bulunmuştur. Kabahat davasının ilgili mahkeme tarafından onaylanıp onaylanmadığına ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır.⁴⁶

Türkiye'de, kampanya finansmanı kurallarının ihlali nedeniyle yaptırım uygulanıp uygulanmadığına dair bir kanıt bulunmamaktadır. GRECO'ya göre, Türkiye, siyasi partilerin ve adayların seçim kampanyalarının finansmanına ilişkin henüz tesis edilmemiş düzenlemelerin ihlaline karşı etkili, orantılı ve caydırıcı yaptırımlar getirmelidir. Raporda, bu konudaki şikâyetlerin mali usulsüzlük soruşturmalarına veya yaptırımlara yol açıp açmadığına ilişkin herhangi bir bilgi verilmediği belirtilmiştir.⁴⁷

Kuzey Makedonya'da ACA ve EMB, bölgedeki gözetim kurumları arasında en sınırlı yaptırım yetkilerine sahiptir.⁴⁸ Diğer gözetim kurumları kamu finansmanını askıya alma ve gelecekteki seçimlere katılımı yasaklama yetkisine sahipken, ACA yalnızca para cezası

uygulayabilmekte⁴⁹ ve davaları ilgili mahkemelere havale edebilmektedir. Hâlihazırda, mahkeme nezdinde görülen bu tür tek bir dava bulunmaktadır ve ACA'nın kendisi tarafından uygulanan para cezası şeklindeki diğer yaptırımlara ilişkin veri bulunmamaktadır.⁵⁰

Kosova denetçilerinin siyasi partilerin maliyesi hakkındaki raporlarında, çoğu siyasi partinin muhasebe kayıtlarını düzgün bir şekilde tutmadığı, yeterli ibraz prosedürleri geliştirmediği, vergi yükümlülüklerini yerine getirmediği veya iç kontrol prosedürlerine sahip olmadığı ve ilgili mali görevlilerin muhasebe bilgisine sahip olmadığı vurgulanmaktadır.⁵¹ Ancak denetçilerin ihlalleri, başta insan kaynakları olmak üzere, kaynak yetersizliği nedeniyle şimdiye kadar Ofis tarafından herhangi bir yaptırıma tabi tutulmamıştır.⁵²

TAVSİYELER

1. Yasal temeller

- + Adayların kendi kampanyalarına bağış ve harcama yapmalarının, açık bir şekilde, siyasi partiler için geçerli olan aynı sınırlamalara ve raporlama gerekliliklerine tabi tutulması.
- + Kampanyalara katılan ve belirli bir eşiğin üzerinde harcama yapan üçüncü taraflar için de siyasi partiler ve adaylar için de eşit sınırlamalar ve raporlama koşullarının getirilmesi.
- + Yabancı hükümetler, siyasi vakıflar, siyasi partiler, gerçek kişiler ve şirketler tarafından yapılanlar da dahil olmak üzere, siyasi partilere ve adaylara yapılan tüm yabancı bağışların yasaklanması.
- + Siyasi partilere, adaylara ve üçüncü taraf kuruluşlara yapılan katkılara ve onlar tarafından yapılan harcamalara makul üst sınırlar getirilmesi.

2. Şeffaflık

- + Siyasi partilerin, adayların ve üçüncü tarafların gelir, gider ve yükümlülüklerine ilişkin verilerin merkezi bir platformda yayımlanması.
- + Bilgilerin asgari olarak aşağıdakileri içermesinin sağlanması:
 - Bağışçının adı, her bağışçının benzersiz tanımlayıcı bilgisi, bağış miktarı (veya değer tahmini) ve bağış tarihi dahil olmak üzere, her bir nakdi veya aynı bağış.
 - Kamu finansmanı ve üyelik aidatları da dahil olmak üzere, diğer finansman kaynakları.
 - Değer, satıcı ve tarih dahil olmak üzere, taraflar ve adaylar tarafından yapılan her bir masraf.
 - Kredi koşulları da dahil olmak üzere, tüm aktifler ve pasifler.
- + Yukarıdaki tüm verilerin, .csv ve .json gibi formatlar da dahil olmak üzere, toplu indirmelere ve içinde arama yapılabilir belgelere izin veren açık

veri formatlarında ve tercihen API'lar (*Uygulama Programlama Arayüzleri*) aracılığıyla yayımlanmasının sağlanması.

- Yayın formatlarının açık sözleşme verileri, gerçek faydalanıcı verileri, menfaat ve varlık beyanı sicilleri, lobi faaliyeti sicilleri ve diğer verilerle (hangisi ilgiliyse) uyumlu ve birlikte çalışabilir olmasının sağlanması.

3. Hesap Verebilirlik

- + Gözetim kurumlarının hem seçim dönemlerinde hem de seçim dışı dönemlerde siyasetin finansmanı süreçlerini izlemesi ve kontrol etmesi için yeterli kaynak sağlanması.
 - Maliyetlerini tahmin etmek ve açıklanmayan harcamaları tespit etmek için kampanya faaliyetlerinin izlenmesi.
- + Gelirlerin (nakdi veya aynı) ve harcamaların açıklanmaması ile ilgili olanlar da dahil olmak üzere, siyasetin finansmanı kurallarının ihlali durumuna karşı caydırıcı yaptırımlar oluşturulması ve uygulanması.
 - Siyasetin finansmanı ihlallerini araştırmak ve para cezaları, kamu finansmanının askıya alınması veya gerekçelendirilemeyen varlıklara el konulması dahil uygun yaptırımlar uygulamak için gözetim kurumlarına yetki verilmesi ve kaynak sağlanması.
 - Siyasetin finansmanı düzenlemelerini ihlal eden adaylar

için şahsi sorumluluk tesis edilmesi ve kamu görevine aday olmaktan geçici veya kalıcı men de dahil olmak üzere yaptırımlar uygulanması.

- Gözetim kurumlarının uyguladığı yaptırımlar için yargı yoluna başvurulmasının sağlanması.
- + Tehdit, gözdağı veya gözetim kurumlarının kararlarını veya çalışmalarını etkilemeye yönelik girişimlerin suç kapsamına alınması da dahil olmak üzere, gözetim kurumlarının bağımsızlığının siyasi müdahalelerden korunması.
- + Siyasetin finansmanına ilişkin gözetim kurumları ile yüksek denetim kurumları, vergi otoriteleri, kolluk kuvvetleri ve yargı gibi diğer ilgili devlet kurumları arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi. Bu, mutabakat zaptı ve veri alışverişine yönelik kodifiye protokolleri de içermelidir.

SONNOTLAR

* Bu ifade, statüye ilişkin tutumlara halel gelmeksizin, BMGK'nin 1244/1999 sayılı Kararı ve Uluslararası Adalet Divanı'nın Kosovo'nun bağımsızlık deklarasyonu hakkındaki Görüşü ile uyumludur.

¹ Kampanya maliyetleri raporunun alınmasının ardından, ACA (Sırbistan'da Yolsuzluğu Önleme Dairesi olarak anılır) bunu yedi gün içinde internet sitesinde yayınladı. Bkz.: Zakon o finansiranju političkih aktivnosti [Siyasi Faaliyetlerin Finansmanına İlişkin Kanun], www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_finansiranju_politickih_aktivnosti.html . 2022. Madde 29.

² Fazekas, M and Cingolani, L (2017). "Breaking the cycle? How (not) to use political finance regulations to counter public procurement corruption", *The Slavonic and East European Review Akademik Dergisi*, Cilt 95, Sayı 1, Ocak 2017, www.jstor.org/stable/10.5699/slaveasteurorev2.95.issue-1 .

³ Uluslararası Şeffaflık Örgütü - Bosna-Hersek, Ocak 2023. Kako stranke finansiraju kampanju: 19,4 miliona iz budžeta, velike donacije javnih funkcionera i privatnih firmi koje posluju sa državom [Partiler kampanyaları nasıl finanse ediyor: Bütçeden 19,4 milyon ve kamu görevlilerinin ve devletle iş yapan özel firmaların büyük bağışları], <https://transparentno.ba/2023/05/22/kako-stranke-finansiraju-kampanju-194-miliona-iz-budzeta-velike-donacije-javnih-funkcionera-i-privatnih-firmi-koje-posluju-sa-drzavom/> [erişim: 22 Kasım 2023]; Bosna-Hersek Parlamenter Meclisi, bila tarihli. Zakon o finansiranju političkih partija [Siyasi Partilerin Finansmanı Hakkında Kanun], www.parlament.ba/data/dokumenti/pdf/vaznij%20propisi/Zakon%20o%20finansiranju%20politickih%20partija%20bs.pdf .

⁴ MANS, Mayıs 2023, 2023 Başkanlık Seçimleri: Sumnjive donacije obilježile i ovaj izborni ciklus [Şüpheli bağışlar bu seçim turuna da damgasını vurdu], www.mans.co.me/predsjednicki-izbori-2023-sumnjive-donacije-obiljezile-i-ovaj-izborni-ciklus/ ; Finansman Političkih Subjekata ve Izbornih Kampanja , 2020. [Siyasi oluşumların ve seçim kampanyalarının finansmanı hakkında kanun], Madde 33, www.paragraf.me/propisi-crngore/zakon_o_finansiranju_politickih_subjekata_i_izbornih_kampanja.html .

⁵ Uluslararası Şeffaflık Örgütü (2020), *Examining State Capture: Undue Influence on Law-Making and the Judiciary in the Western Balkans and Turkey*, https://images.transparencycdn.org/images/2020_Report_ExaminingStateCapture_English.pdf .

⁶ Zvekić, Uglješa (Ugi), Sunčana Roksandić ve Bojan Dobovšek (2023), "Organized Corruption: Political financing in the Western Balkans", Sınır Ötesi Organize Suçlara Karşı Küresel Girişim, <https://globalinitiative.net/analiz/organized-corruption-political-financing-western-balkans/> .

⁷ Ulusal Bütünlük Sistemleri Değerlendirmesi (NIS) metodolojisi, Batı Balkanlar ve Türkiye için kamu iktisadi teşebbüsleri ögesini de içerecek şekilde bazı küçük düzeltmelere tabi tutulmuştur. Uluslararası Şeffaflık Örgütü, *Ulusal Bütünlük Sistemleri Değerlendirmesi* ,www.transparency.org/en/national-integrity-system-assessments[erişim: 22 Kasım 2023].

⁸ Tablodaki bilgiler, Uluslararası IDEA Siyasetin Finansmanı Veritabanındaki (soru no. 1, 2, 7, 8, 9, 15, 16, 17) (www.idea.int/data-tools/data/political-finance-database) ve Uluslararası Seçim Sistemleri Vakfı FORT Veritabanı'ndaki (www.ifes.org/FORT) bilgilerden veri çeşitlemesi yoluyla toplanmış ve bu bağlamda ilgili mevzuat incelenmiştir:

- Arnavutluk: Siyasi Partiler Kanunu -2020'de güncellenmiştir, Madde 21 ve 23; Arnavutluk Cumhuriyeti Seçim Kanunu, 2020, Madde 92
- Bosna-Hersek: Siyasi Partilerin Finansmanı Hakkında Kanun, 2012 (2016'da tadil edildiği haliyle), Madde 6 ve 8; 10.000 KM'den (5.000 €) fazla miktardaki meblağları içeren kamu ihalelerini kazananların bağışları, yalnızca ihalelerin devletin yürütme organı birimleri tarafından açılması halinde yasaklanmış olup, bunların, örneğin kamu iktisadi teşebbüslerinden ihale alan şirketlerden bağış almalarına izin verilmektedir.
- Kosova: 03/L-174 sayılı Siyasi Partilerin Finansmanı Hakkında Kanun, Madde 5 ve 11
- Kuzey Makedonya: Siyasi Partilerin Finansmanına İlişkin Kanun (2018), Madde 16, 20, 25, 27, 27a; Seçim Kanunu (2018), Madde 83, 84b ve 85
- Karadağ: Siyasi Oluşumların ve Seçim Kampanyalarının Finansmanına İlişkin Kanun (2014, son tadil tarihi: 2019), Madde 15(4), 18(3), 30, 33, 48(2), 50(1), 53(1) ve 54(1)
- Sırbistan: Siyasi Faaliyetlerin Finansmanına İlişkin Kanun, Sırbistan Cumhuriyeti Resmi Gazetesi, 14/2022, Madde 12, 13, 28 ve 29
- Türkiye: Türkiye Siyasi Partiler Kanunu, Madde 60 ve 66.

⁹ Voice of America (2022), "USA: Russia secretly financed DF in Montenegro and Dodik in BiH, Vijesti", <https://en.vijesti.me/news/politics/621482/now-russia-secretly-financed-df-in-montenegro-and-dodika-in-bih> [erişim: 23 Ekim 2023].

¹⁰ BBC (2022), "Russia covertly spent \$300m to meddle abroad – US", www.bbc.com/news/world-us-canada-62897570 [erişim: 23 Ekim 2023].

¹¹ Ulusal Ticaret Merkezi, *Gerçek Faydalanıcılar Sicili*, <https://qkb.gov.al/search/search-in-the-register-of-beneficial-owners-rbo/search-reporting-subject/> [erişim: 22 Kasım 2023].

¹² Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Merkezi Sicili; bir tüzel kişinin gerçek faydalanıcısının tescili, <https://crm.com.mk/en/services/perform-a-registration-or-complete-a-task/registration-of-the-beneficial-owner-of-an-entity/-registration-of-the-beneficial-owner-of-an-entity> [erişim: 22 Kasım 2023].

¹³ Sırbistan Ticaret Sicili Dairesi, Gerçek Faydalanıcılar Merkezi Sicili, www.apr.gov.rs/registri/centralna-evidencija-stvarnih-vlasnika.2398.html [erişim: 22 Kasım 2023].

¹⁴ Uluslararası Şeffaflık Örgütü – Bosna-Hersek (2023), TI BIH prijavio devet stranaka zbog primanja donacija od preduzeća koja su dobijala tendere od države [TI BH, dokuz partinin, kamu ihalelerini kazanan şirketlerden bağışlar aldığını bildirdi], <https://transparentno.ba/2023/01/19/ti-bih-prijavio-devet-stranaka-zbog-primanja-donacija-od-preduzeća-koja-su-dobijala-tendere-od-drzave/> [erişim: 22 Kasım 2023]; Siyasi Partilerin Finansmanı Kanunu, Madde 8.2.

¹⁵ Arnavutluk: Seçim Yasası, Madde 2. Fıkra 20, Madde 5, Madde 92/1, Fıkra 2, Madde 92/2, Fıkra 3, Madde 92/2, Fıkra 5 BiH (Bosna-Hersek): Siyasi Partilerin Finansmanı Kanunu, Madde 18.

¹⁶ Tablodaki bilgiler, Uluslararası IDEA Siyasetin Finansmanı Veritabanındaki (soru no. 21, 22) (www.idea.int/data-tools/data/political-finance-database) ve Uluslararası Seçim Sistemleri Vakfı FORT Veritabanı'ndaki (www.ifes.org/FORT) bilgilerden veri çeşitlemesi yoluyla toplanmış ve bu bağlamda ilgili mevzuat incelenmiştir:

- Arnavutluk: Arnavutluk Cumhuriyeti Seçim Kanunu, 2020, Madde 92/1
- Bosna-Hersek: Siyasi Partilerin Finansmanı Kanunu, 2012 (2016'da tadil edildiği haliyle), Madde 5.2, 6
- Kosova: 03/L-174 sayılı, Siyasi Partilerin Finansmanına İlişkin Kanun, Madde 2.1.5.; 04/L-058 sayılı Kanun ve 04/L-122 sayılı Kanun ile Değiştirildiği ve İlaveler Yapıldığı Haliyle, Siyasi Partilerin Finansmanına İlişkin 03/L-174 Sayılı Kanunda Değişiklik ve İlaveler Yapılması Hakkında 08/L-122 sayılı Kanun; 03/L-256 sayılı Kanunun Madde 2.4'ü ile Değiştirildiği ve İlaveler Yapıldığı Haliyle, 03/L-073 sayılı, Kosova Cumhuriyeti Genel Seçimleri Hakkında Kanun
- Kuzey Makedonya: Siyasi Partilerin Finansmanına İlişkin Kanun (2018), Madde 15
- Karadağ: Siyasi Oluşumların ve Seçim Kampanyalarının Finansmanı Hakkında Kanun (2014, son tadil tarihi: 2019), Madde 7, 15(4); Madde 23(2), 29
- Sırbistan: Siyasi Faaliyetlerin Finansmanına İlişkin Kanun, Sırbistan Cumhuriyeti Resmi Gazetesi, 14/2022, Madde 9
- Türkiye: Türkiye Siyasi Partiler Kanunu Madde 66.

¹⁷ Örneğin, bkznz. Sırbistan: Siyasi Faaliyetlerin Finansmanına İlişkin Kanun, Madde 24

¹⁸ OSCE/ODIHR (*Avrupa Güvenlik ve İşbirliği teşkilatı/Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi*) (2015), *Handbook for the Observation of Campaign Finance*, s.20, www.osce.org/odihr/elections/135516.

¹⁹ Uluslararası Şeffaflık Örgütü, "Illegal financing of a political party (Talir case)", *Batı Balkanlar'daki ve Türkiye'deki Üst Düzey Yolsuzluk Vakalarına ilişkin Uluslararası Şeffaflık Örgütü Veritabanı*, www.transparency.org/en/projects/cases-project/data/illegal-financing-of-a-political-party-talir-case [erişim: 23 Ekim 2023].

²⁰ *The Economist* (2021), "Balkan money-laundering is booming", www.economist.com/europe/2021/05/20/balkan-money-laundering-is-booming [erişim: 23 Ekim 2023].

²¹ Tablodaki bilgiler, Uluslararası IDEA Siyasetin Finansmanı Veritabanındaki (soru no. 39, 40, 41, 42) (www.idea.int/data-tools/data/political-finance-database) ve Uluslararası Seçim Sistemleri Vakfı FORT Veritabanı'ndaki (www.ifes.org/FORT) bilgilerden veri çeşitlemesi yoluyla toplanmış ve bu bağlamda ilgili mevzuat incelenmiştir:

- Arnavutluk: Arnavutluk Cumhuriyeti Seçim Kanunu, 2020, Madde 92; OSCE Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi, 2023. Arnavutluk Cumhuriyeti yerel seçimleri, 14 Mayıs 2023. ODIHR İhtiyaç Değerlendirme Misyonu Raporu, s. 9, www.osce.org/files/f/documents/5/7/537511.pdf.
- Bosna-Hersek: 2001 tarihli Bosna-Hersek Seçim Kanunu, konsolide versiyon (2016'da tadil edildiği haliyle), Madde 15.10; Bosna-Hersek Merkezi Seçim Komisyonu, 2020 Yerel Seçimleri İçin *Seçim Kampanyasının İzin Verilen ve Gerçekleşen Mali-*

yetleri , www.izbori.ba/Documents/2020/Fin_izv_2020/01/Prilog_5.pdf .

- Kosova: 08/L-228 sayılı, Kosova Cumhuriyeti Genel Seçimler Kanunu, Madde 40.1; Priştine İngiltere Büyükelçiliği (2021), *Kosova Erken Meclis Seçimleri 2021: Nihai Rapor ve Öneriler*, s.26, www.wfd.org/sites/default/files/2022-05/uk-election-expert-mission-kosovo-2021-final-report.pdf .
- Kuzey Makedonya: Seçim Kanunu (2018), Madde 84; OSCE ODIHR, 2023. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti, erken parlamento seçimleri - 15 Temmuz 2020, s.16, www.osce.org/files/f/documents/b/e/465648_2.pdf .
- Karadağ: Siyasi Oluşumların ve Seçim Kampanyalarının Finansmanı Hakkında Kanun (2014, son tadil tarihi: 2019), Madde 18(3), Madde 30; Kaynak: OSCE ODIHR, 2023, *Karadağ – erken parlamento seçimleri*, 11 Haziran 2023, s.10, www.osce.org/files/f/documents/8/8/545938.pdf ; OSCE ODIHR, 2023. “Karadağ – başkanlık seçimi”, 19 Mart 2023, s.11, www.osce.org/files/f/documents/d/b/539264.pdf .
- Sırbistan: düzenleme altına alınmamış
- Türkiye: düzenleme altına alınmamış

²² Tablodaki bilgiler, Uluslararası IDEA Siyasetin Finansmanı Veritabanındaki (soru no. 47, 48, 49 ve 50) (www.idea.int/data-tools/data/political-finance-database) ve Uluslararası Seçim Sistemleri Vakfı FORT Veritabanı'ndaki (www.ifes.org/FORT) bilgilerden veri çeşitlemesi yoluyla toplanmış ve bu bağlamda ilgili mevzuat incelenmiştir:

- Arnavutluk: Siyasi Partiler Kanunu -2020'de güncellenmiştir, Madde 23; Arnavutluk Cumhuriyeti Seçim Kanunu, 2020, Madde 92
- Bosna-Hersek: Siyasi Partilerin Finansmanı Hakkında Kanun, 2012 (2016'da tadil edildiği haliyle), Madde 8, 12; BiH Seçim Kanunu 2001, konsolide versiyon (2016'da tadil edildiği haliyle)
- Kosova: 03/L-174 sayılı Siyasi Partilerin Finansmanı Hakkında Kanun, Madde 2.1.10 ve 15
- Kuzey Makedonya: Siyasi Partilerin Finansmanına İlişkin Kanun (2018), Madde 25, 27, 27a; Seçim Kanunu (2018), Madde 84b ve 85;
- Karadağ: Siyasi Oluşumların ve Seçim Kampanyalarının Finansmanı Hakkında Kanun (2014, son tadil tarihi: 2019), Madde 48(2), Madde 50(1); Madde 53(1), Madde 54(1)
- Sırbistan: Bağımsız adaylar için, bu, ilgili kişiyi aday gösteren “yurttaş grubunun” yükümlülüğüdür. Siyasi Faaliyetlerin Finansmanına İlişkin Kanun, Sırbistan Cumhuriyeti Resmi Gazetesi, 14/2022, Madde 13, 28 ve 29
- Türkiye: Türkiye Siyasi Partiler Kanunu Madde 74.

²³ Bu iyi uygulamanın getirilmesine yönelik benzer bir tavsiye, Avrupa Konseyi Yolsuzluğa Karşı Devletler Grubu (GRECO) tarafından 2011 yılında Almanya Uyum Raporu'nda (3. Değerlendirme Turu) yayımlanmıştır: “GRECO, milletvekillerine ve siyasi parti üyesi adaylara bağış yapılmasının yasaklanmasını veya alternatif olarak, onların, siyasi partilere uygulananlara benzer kayı tutma ve açıklama gerekliliklerine tabi tutulmasını tavsiye etmiştir.” s. 9, §.42-46. Bkz.: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806c6365> , [erişim: 30 Kasım 2023].

²⁴ Avrupa Birliği, Seçim Gözlem Misyonu – KOSOVA 2021 – Nihai Rapor, s.21, www.eeas.europa.eu/sites/default/files/final_report_2021_eom_kosovo_municipal_elections_-_english.pdf.

²⁵ Avrupa Komisyonu, “Komisyon, 2023 Genişleme paketini kabul eder ve gerekli derecede uyum sağlandıktan sonra, Ukrayna ve Moldova ile müzakerelerin başlatılmasını, Gürcistan'a aday statüsü verilmesini ve BiH ile katılım müzakerelerinin başlatılmasını tavsiye eder”, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_5633 [erişim: 22 Kasım 2023].

²⁶ Aşağıdaki bölümde Tablo 6'da sunulan bilgilerin ayrıntılı açıklamaları ve gerekçeleri yer almaktadır: Her ülke için, siyasi partilerin siyasetin finansmanına ilişkin yayımlanmış bilgilerin içeriğine ve formatına genel bakış (en son seçimler bazında):

- Arnavutluk: Değerlendirme, Arnavutluk Sosyalist Partisi (PS), Arnavutluk Demokrat Partisi (PD) ve Arnavutluk Özgürlük Partisi'nin (PL) 2022 yıllık faaliyet raporlarına ve 2021'deki son genel seçimlere ait kampanya harcama raporlarına dayanmaktadır. Hepsisi de, bağışçı isimlerini ve kimliklerini, bağış tutarını, bağış tarihini, bireysel harcamaları (hatta 500 Euro'dan az olan, kanunen zorunlu olmayan bağışları da açıkladılar), aktifleri, pasifleri ve aynı bağışları bildirmişlerdir. Ancak bireysel harcamalar yıllık faaliyet raporlarında gösterilmemektedir. Raporlar kamuya açıktır ve ücretsizdir, ancak zamanında yayımlanmamıştır ve toplu indirmeye müsait değildir; yalnızca taranmış pdf belgeleri olarak mevcuttur. CEC (Merkezi Seçim Komisyonu, kayıtlı siyasi partilerin yüzde 35'inin 2022 yılına ilişkin yıllık faaliyet raporlarını gönderdiğini bildirmiş olup, bu da raporlarını zamanında sunmadıkları ve CEC'nin de bu partiler hakkında herhangi bir şey yayımlamadığı anlamına gelmektedir. Bkz.: <https://kqz.gov.al/wp-content/uploads/Raportet/Raportet-e-fushates-zg->

[jedhore-per-zgjedhjet-2021/Raporti i Partia Socialiste per fushaten zgjedhore 2021.pdf](#) ; <https://kqz.gov.al/wp-content/uploads/2023/03/Raporti-vjetor-financiar-i-Partia-e-Lirise-2022.pdf>; Arnavutluk Cumhuriyeti, Merkezi Seçim Komisyonu (2023), Raporti për veprimtarinë vjetore 2022 [Yıllık Faaliyet Raporu 2022], s.8-9, https://kqz.gov.al/wp-content/uploads/2023/07/Kuvendi_230713_Raport_per_vitin_2022-1.pdf.

- Bosna-Hersek: Değerlendirme, Bosna-Hersek Hırvat Demokrat Birliği (HDZ), Demokratik Hareket Partisi (SDA) ve Bağımsız Sosyal Demokratlar İttifakı'nın (SNSD) 2022'deki son genel seçime ait kampanya harcama raporlarına ve 2022 yıllık faaliyet raporlarına dayanmaktadır. Hepsi de bağışçı isimlerini, bağış tutarını, bağış tarihini, aktifleri ve pasifleri ve aynı bağışları bildirmiştir. Bağışçı kimlikleri ve bireysel harcamalar ise bildirilmemiştir. Bilgiler, yasal son tarihe uygun olarak çevrimiçi ortamda yayımlanmaktadır ve ücretsizdir ancak toplu indirmelere müsait değildir. Bunun yerine dijital pdf belgeleri biçiminde mevcuttur. Bkz.: www.izbori.ba/Default.aspx?CategoryID=1263&Lang=3.
- Kosova: Değerlendirme, Vetëvendosje partisi (LVV), Kosova Demokratik Birliği (LDK) ve Kosova Demokrat Partisi'nin (PDK) 2021'deki son genel seçimlere ait kampanya harcama raporlarına ve 2022 yıllık faaliyet raporlarına dayanmaktadır. Hepsi de bağışçı isimlerini, bağış tutarını, bağış tarihini, aktifleri ve pasifleri ve aynı bağışları bildirmiştir. Kosova'da, siyasi partilerin harcamaları altı ana kategori ve alt kategoriye ayrılmaktadır. Bireysel harcamaları ise kısmen bildirmişlerdir (yalnızca 5.000 Euro'nun üzerindeki kamuya açıklanmaktadır) ve bağışçı kimliklerini açıklamamışlardır. Bilgiler çevrimiçi olarak zamanında yayımlanmaktadır ve ücretsizdir ancak toplu indirmelere müsait değildir. Bunun yerine taranmış pdf belgeleri olarak mevcuttur. Bkz.: <https://kqz-ks.org/sherbime-per-subjektet-politike/raportet-vjetore-financiare-te-audituar/> ; Denetlenen Seçim Kampanyalarının Mali Raporları, <https://kqz-ks.org/sherbime-per-subjektet-politike/raportet-financiare-te-fushatave-zgjedhore-te-audituar/>.
- Kuzey Makedonya: Değerlendirme, Makedonya Sosyal Demokrat Birliği (SDSM), Makedonya İç Devrim Örgütü – Makedonya Ulusal Birliği Demokrat Partisi (VMRO-DPMNE) ve Demokratik Bütünleşme Birliği'nin (DUI) 2020 yılındaki son genel seçimlere ait kampanya harcama raporlarına ve 2022 yılı yıllık faaliyet raporlarına dayanmaktadır. Hepsi de bağışçı isimlerini, bağış tutarını, bağış tarihini, aktifleri ve pasifleri ve aynı bağışları bildirmiş, ancak bireysel harcamaları veya bağışçı kimliklerini bildirmemiştir. Bilgiler çevrimiçi olarak yayımlanmaktadır ve ücretsizdir, ancak zamanında yayımlanmamaktadır ve toplu indirmelere de müsait değildir. Bunun yerine taranmış pdf belgeleri olarak mevcuttur. Bkz.: <https://dzt.mk/mk/izvestai-politicki-partii>; https://dzt.mk/mk/izvestai-politicki-partii?field_godina_na_odrzhuvane_value=&field_tip_izbori_value=Парламентарни+избори.
- Karadağ: Değerlendirme, Karadağ Sosyalist Demokrat Partisi (DPS), Demokratik Karadağ (DCG) ve Yeni Sırp Demokrasi'si'nin (NSD) 2020'deki son genel seçimlere ait kampanya harcama raporlarına ve 2022 yıllık faaliyet raporlarına dayanmaktadır. Hepsi de bağışçı isimlerini, bağış tutarını, bağış tarihini, aktifleri ve pasifleri ve aynı bağışları bildirmiştir. Harcamalar ve masraflar kısmen maddeler halinde verilmiştir (ayrıntılı bireysel harcamalar yalnızca kampanya finansmanı raporlarında mevcuttur ancak yıllık faaliyet raporlarda mevcut değildir). Değerlendirmeye tabi tutulan siyasi partiler bağışçı kimliklerini bildirmemektedir. Bilgiler çevrimiçi olarak yayımlanmaktadır, ancak zamanlı bir şekilde yayımlanmamaktadır. Formatlar bakımından; yıllık faaliyet raporları yalnızca taranmış pdf olarak mevcut olup, kampanya raporları ise csv formatında mevcuttur. Bkz.: Karadağ Sosyalist Demokrat Partisi, <https://portal.antikorupcija.me:9343/acamPublic/izvestajDetails2.htm?parent=pretragalzvestaja&izvestajId=10304> ; Yeni Sırp Demokrasisi (NSD), 2020 seçimlerinde "Karadağ'ın Geleceği İçin" ("Za budućnost Crne Gore") isimli seçim listesi altında seçime katıldı, <https://portal.antikorupcija.me:9343/acamPublic/izvestajDetails2.htm?parent=pretragalzvestaja&izvestajId=10292> ; Demokratik Karadağ (DCG), 2020 seçimlerinde "Barış Bizim Milletimizdir" ("Mir je naša nacija") isimli seçim listesi altında seçime katıldı, <https://portal.antikorupcija.me:9343/acamPublic/izvestajDetails2.htm?parent=pretragalzvestaja&izvestajId=10321>
- Sırbistan: Değerlendirme, Sırbistan İlerici Partisi (SNS), Sırbistan Sosyalist Partisi (SPS) ve Özgürlük ve Adalet Partisi'nin (SSP) 2022'deki son genel seçimlere ait kampanya harcama raporlarına ve 2022 yıllık faaliyet raporlarına dayanmaktadır. Hepsi de bağışçı isimlerini, bağış tutarını, aktifleri ve pasifleri ve aynı bağışları bildirmişler, ancak bağışçı kimliklerini ve bağış tarihlerini bildirmemişlerdir. Bireysel harcamaları da bir dereceye kadar raporlamışlardır ancak diğer maliyetler altında özetlenen bazı harcamaların raporlanması konusunda da eksiklikler bulunmaktadır. Bilgiler çevrimiçi ortamda html formatında, zamanlı bir şekilde ve ücretsiz olarak mevcuttur, ancak toplu indirmelere müsait değildir (her html raporunu tek tek açmak gerekmektedir). Bkz.: <https://publicacas.acas.rs/#/acas/pretragaKampanja>.
- Türkiye: Değerlendirme, 2019 yılı için Adalet ve Kalkınma Partisi'ne (AKP), 2017 yılı için Cumhuriyet Halk Partisi'ne (CHP) ve 2018 yılı için Milliyetçi Hareket Partisi'ne (MHP) ilişkin olarak Anayasa Mahkemesi tarafından Sayıştay desteğiyle gerçekleştirilen mali denetimlere dayanmaktadır. Denetim raporları ortalama üç ila dört yıl gecikmeli olup, bireysel harcamalara değil, yalnızca kategoriler halindeki harcamalara ilişkin bilgi sağlamaktadır. Bunlar çevrimiçi ortamda yayımlanmaktadır ve ücretsiz olarak mevcuttur, ancak zamanlı bir şekilde yayımlanmamaktadır. Bilgiler toplu indirmelere müsait değildir ancak içinde arama yapılabilir pdf ve Word belgeleri biçiminde mevcuttur. Bkz.: <https://siyasiupartikarlar.anayasa.gov.tr/>.

²⁷ Bu bilgi bazı durumlarda mevcuttur ancak siyasi partiye bağlıdır.

²⁸ Bkz.: Arnavutluk Cumhuriyeti, Merkezi Seçim Komisyonu (2023), Raportu për veprimtarinë vjetore 2022 [Yıllık Faaliyet Raporu - 2022], s. 8-9, https://kqz.gov.al/wp-content/uploads/2023/07/Kuvendi_230713_Raport_per_vitin_2022-1.pdf.

²⁹ Aşağıdaki bölümde Tablo 7'da sunulan bilgilerin ayrıntılı açıklamaları ve gerekçeleri yer almaktadır: Her ülke bazında, siyasetin finansmanı gözetim kurumlarına genel bakış:

- Arnavutluk: EMB (Arnavutluk'ta Merkezi Seçim Komisyonu - CEC olarak anılır), yasal olarak, siyasi partilerin finansman kaynaklarının ve harcamalarının gözetimini ve denetimini yürütmekle yükümlü olup, bunu lisanslı bağımsız denetçilere yaptırmaktadır. 2021 seçimlerinin ardından, 32 partiyi denetlemek için 17 muhasebe uzmanıyla anlaşmıştır; bu sayı, yasaların gerektirdiği minimum 20 uzmandan daha azdır. CEC'nin de bağımsızlığı yoktur. Seçim Yasasında Temmuz 2020'de yapılan değişiklikler, komisyon üyelerinin adaylıklarının paylaşılmasını sağlayan değişiklikler yoluyla kurumu depolitize etmeyi amaçlamıştır. İktidar partisi, sırasıyla, Düzenleme Komisyonu'na (RC) ve Yaptırımlar ve Şikâyetler Komisyonu'na (CSC) üç komisyon üyesini ve Devlet Seçim Komiseri'ni aday gösterirken, muhalefet partisi, sırasıyla, RC ve CSC'ye iki komisyon üyesini ve Seçim Komiseri Yardımcısını aday göstermektedir. Ancak bu, komisyon üyelerinin siyasi hatlarda bölünmüş kaldığı anlamına gelmektedir. Yaptırımlar ise kısmen caydırıcıdır. Örneğin, bir seçim adayı tarafından azami harcama sınırının ihlal edilmesinin cezası yalnızca 5 milyon ALL (49.500 €) iken, bir parti, CEC denetçisinin engellenmesi veya onunla işbirliği yapılmaması nedeniyle kamu finansmanının en fazla beş yıl süreyle askıya alınması riskiyle karşı karşıyadır. Daha fazla bilgi için bkz.: IDM Arnavutluk - Demokrasi ve Arbuluculuk Enstitüsü, *National Integrity System Assessment Albania, 2023*, Gösterge 7.1.1 Kaynaklar (uygulama); Gösterge 7.1.2 Bağımsızlık (mevzuat) [2024'ün başlarında yayımlanacak]; Arnavutluk Cumhuriyeti Seçim Kanunu, 2020, Madde 173.
- Bosna-Hersek: EMB (BiH'de Merkezi Seçim Komisyonu - CEC olarak anılır), geliri izleme ve denetleme yetkisine sahiptir, ancak kampanya harcamalarını denetleme yetkisi yalnızca sınırlıdır. EMB, özellikle siyasi partilerin mali raporlarının denetiminden sorumlu olan ve hâlihazırda yalnızca dört denetçiyle çalışan ve aynı zamanda 100'den fazla siyasi partinin raporlarını denetlemekle görevli olan departmanda yeterli iş gücünü buldurma konusunda uzun süredir zorluklarla karşı karşıyadır. CFC İç Kuruluş Kurallarında belirtilen çeşitli mevkiiler hala boştur. CEC, iç yapısında değişiklik yapılması için Bakanlar Kurulu'ndan onay istemiştir ancak bu hâlâ beklenmemektedir. Ayrıca, mali raporların işlenmesi ve gözden geçirilmesi, seçimlerin yönetilmesi, yerel seçim komisyonlarıyla ve komiteleriyle koordinasyonun sağlanması ve de kalıcı ve geçici personelinin eğitimi ve kapasite gelişimi için gerekli ekipman, arşiv ve yazılım konusunda büyük ölçüde uluslararası bağışçılardan gelen bağışlara itimat etmektedir. CFC Denetim Departmanının gerekli kapasiteye sahip olmaması, denetim raporlarının mali raporların sunulmasından iki yıldan fazla süre sonra yayımlanmasına neden olmaktadır. Raporların zamanında yayımlanmaması durumu için tanımlanmış bir yaptırım yoktur, ancak diğer hukuki ihlaller için tanımlanmış yaptırımlar bulunmaktadır. Siyasi Partilerin Finansmanı Hakkında Kanun'a aykırılık nedeniyle siyasi partilere verilen para cezaları, denetimlerin gecikmesi nedeniyle gecikmeli olarak uygulanmakta, bazı siyasi partilere ise cezaları birden fazla taksit halinde ödemeleri için izin verilmektedir. Daha fazla bilgi için, bkz.: GRECO: *Bosna-Hersek'e İlişkin İkinci Uyum Raporuna İkinci Tadil Eki - Üçüncü Değerlendirme Turu*, GrecoRC3 (2022), <https://rm.coe.int/third-evaluation-round-incriminations-ets-173-and-191-gpc-2-transparent/1680a7acc3>; Uluslararası Şeffaflık Örgütü - BiH, *National Integrity System Assessment Bosnia and Herzegovina, 2023*, Gösterge 7.1.1 Kaynaklar (uygulama), 7.1.1 Kaynaklar (uygulama), Gösterge 7.1.3 Bağımsızlık (uygulama) [2024'ün başlarında yayımlanacaktır]; Siyasi Partilerin Finansmanına İlişkin Kanun, Madde 19.
- Kosova: Son yasal değişikliklerle, siyasi oluşumların maliyesini gözetime tabi tutma sorumluluğu EMB'ye (Kosova'da Merkezi Seçim Komisyonu - CEC olarak anılır), spesifik olarak Siyasi Oluşumların Tescili, Tasdiki ve Mali Kontrolü Ofisine (Ofis) geri verilmiştir. Buna, yıllık mali raporlar ve seçim kampanyaları için, halka açık bir seçim yoluyla denetçilerin seçilmesi de dahildir. Kaynaklar açısından; mevzuatta, Ofis için en az 10 personel ve denetim için yaklaşık 300.000 Euro'luk bir bütçe öngörülmekte olup, bu da yeterli addedilmektedir. Ancak sorun işe alım süreçlerinin henüz tamamlanmamasından kaynaklanmaktadır. Ofise bir dereceye kadar bağımsızlık tanıyan son yasal değişikliklere rağmen, nominal de olsa siyasi müdahale olasılığı hala mevcuttur. Başlangıçta kolektif bir organ olarak faaliyet gösteren CEC, Ofisin yeni yöneticisinin seçimine ilişkin ayrıntıları ve süreçleri belirleyen düzenlemeyi formüle etmiştir. Bunun aksine, Kosova Meclisi tarafından seçilen bağımsız kurumların liderlerinden oluşan işe alım panelinin teşkili ise, yöneticinin seçiminde siyasi nüfuz kullanabilmek için potansiyel bir araç olarak algılanabilir. Daha fazla bilgi için, bkz.: Kosova Demokratik Enstitüsü, *National Integrity System Assessment Kosovo, 2023*, Gösterge 7.1.1 Kaynaklar (uygulama), Gösterge 7.1.3 Bağımsızlık (uygulama) [2024'ün başlarında yayımlanacaktır]. Kosova Demokratik Enstitüsü, *Political Financing in Kosovo: What After the Recent Legal Changes?*, s.15, <https://kdi-kosova.org/wp-content/uploads/2022/12/47-Raport-Political-Financing-Kosovo-Eng-02.pdf>.
- Kuzey Makedonya: SAI, hem yıllık hem de seçimlere yönelik mali raporları denetlemekle ve usulsüzlüklerin tespit edilmesi durumunda aksiyon almakla görevlidir. ACA (Kuzey Makedonya'da Yolsuzluğu Önleme Devlet Komisyonu - SCPC

olarak anılır), bağımsız olarak veya bir seçim kampanyası organizatörü ya da akredite gözlemcilerden gelen bir şikayete yanıt olarak, özellikle usulsüzlükler veya yasa dışı kampanya finansmanı şüpheleri ortaya çıktığında, bir siyasi partinin finansmanına ilişkin bir inceleme başlatma yetkisine sahiptir. Siyasetin finansmanı ile ilgili olarak, CEC yalnızca siyasi partilerin mali raporlarının yayımlanmasından sorumludur. SAO (Sayıştay), çalışmalarını yürütmek ve hedeflerine ulaşmak için yeterli mali kaynağa ve insan kaynağına sahiptir. Daha fazla bilgi için, bkz.: Uluslararası Şeffaflık Örgütü - Makedonya, National Integrity System Assessment North Macedonia, 2023, Gösterge 9.1.3 Kaynaklar (uygulama), Gösterge 9.1.3 Bağımsızlık (uygulama), Gösterge 10.1.2 Kaynaklar (uygulama), Gösterge 10.1.4 Bağımsızlık (uygulama) [2024'ün başlarında yayımlanacak]; SAO (2020), Rulebook on systematisation of staff positions: https://dzt.mk/sites/default/files/2021-01/3_Pravilnik_za_sistemizacija_na_rabotnite_mesta_vo_DZR_2021.pdf; Makedonya Yolsuzluğu Önleme Devlet Komisyonu, SCPC'nin 2019, 2020, 2021 ve 2022 yıllarına ait Çalışmalarına İlişkin Yıllık Faaliyet Raporları: <https://dksk.mk/mk/godisni-izvestaji/>;

- Karadağ: Siyasi partilerin, konsolide yıllık faaliyet raporlarını ve diğer ilgili verileri SAI'ya ve ACA'ya (Karadağ'da Yolsuzluğu Önleme Dairesi - APC olarak anılır) sunmaları gerekmektedir. Siyasi Oluşumların ve Seçim Kampanyalarının Siyasetin Finansmanı Hakkında Kanun'un 2020 yılında değişmesi nedeniyle, SAI, parlamentodaki siyasi partilerin tamamını yıllık olarak denetlemek yerine dört yıl içinde denetlemekle yükümlüdür. APC, siyasi partilerin kampanya harcamalarına ilişkin mali durumlarının yerinde kontrolünden sorumludur. 2022 yılında, APC, APC'nin İç Yapısı ve Sistemizasyonuna İlişkin 2021 tarihli Yasa'nın gerektirdiği mevkiilerin yüzde 28'ini dolduramamıştır. Siyasi oluşumların ve seçim kampanyalarının finansmanına ilişkin kontrol tedbirlerinin uygulanmasından sorumlu departmanda 18 personel (gerekli olan 54 mevkinin üçte biri) bulunmaktadır ve seçim dönemlerinde 20'ye kadar personel çalışmaktadır. APC, özellikle de Sırbistan'da kayıtlı medya kuruluşlarındaki reklamlar bakımından olmak üzere, seçim kampanyası harcamalarının şeffaflığına ilişkin olarak 2020'deki birçok tutarsız kararın da gösterdiği gibi, bağımsızlığa sahip değildir. Bu, yabancı nüfuzla izin veren endişe verici bir boşluk teşkil etmektedir. Ayrıca, Avrupa Komisyonu'nun Karadağ hakkındaki 2023 raporu, APC'nin bağımsızlığının, hesap verebilirliğinin, tarafsızlığının ve proaktifliğinin daha iyi bir şekilde sağlanması gerektiğine dikkat çekmektedir. Daha fazla bilgi için, bkz.: MANS, National Integrity System Assessment Montenegro, 2023, Gösterge 10.1.2 Kaynaklar (uygulama), Gösterge 10.1.4 Bağımsızlık (uygulama) [2024'ün başlarında yayımlanacaktır]. Karadağ Yolsuzluğu Önleme Dairesi, APC'nin İç Yapısı ve Sistemizasyonuna İlişkin 2021 tarihli Yasa, www.antikorupcija.me/media/documents/Pravilnik_o_unutra%C5%A1njoj_organizaciji_i_sistemizaciji_radnih_mesta_u_ASK_2021..pdf; Karadağ Yolsuzluğu Önleme Dairesi, 2022 Yıllık Faaliyet Raporu, www.antikorupcija.me/media/documents/Izveštaj_o_rad_u_ASK_u_2022..pdf; (GRECO, Ekim 2022. Beşinci değerlendirme turu. *Merkezi yönetimlerde (üst düzey yürütme işlevleri) ve kolluk kuvvetlerinde yolsuzluğun önlenmesi ve bütünlüğün teşvik edilmesi*. Değerlendirme raporu, <https://rm.coe.int/fifth-evaluation-round-preventing-corruption-and-promoting-integrity-i/1680a8a106>. Karadağ (EC 2023. Karadağ 2023 raporu), https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_694_Karadağ_raporu.pdf.
- Sırbistan: ACA (Sırbistan'da Yolsuzluğu Önleme Dairesi (APC) olarak anılır), APC tarafından kabul edilen plana uygun olarak, yıllık ve seçim kampanyasına yönelik finansman raporlarında bildirilen gelir ve giderlerin doğruluğunu kontrol etmekle görevlidir. Personel kapasitesi yalnızca yüzde 60 civarındadır; bu da dairenin tüm yetkinlikleri genelinde uygulamada hedeflerine ulaşmak için yeterli kaynaklara sahip olmadığını göstermektedir. Ayrıca, 2017 Yıllık Faaliyet Raporu'nda da belirtildiği üzere yeterli ofis alanına sahip değildir. APC'nin bağımsızlığı, yöneticilerinin seçimi, istifaları ve kararlarıyla bağlantılı olarak birçok kez sorgulanmıştır. Eski Yönetici Dragan Sikimić, dairenin neredeyse bir yılı yöneticisi olmadan ve birkaç yılı da üyeleri eksik bir kurulla geçirmesinin ardından 17 Ocak 2018'de seçilmiştir. Sikimić'in bağımsızlığı, göreve seçildiği güne kadar iktidardaki SNS partisinin bir üyesi olduğu ve aynı zamanda partiye bağlı olduğu ve partinin yerel Seçim Komisyonu (Cumhuriyet Seçim Komisyonu'nun 2017 yılında ilan edilen başkanlık seçimlerini uygulamakla görevlendirilmiş olan çalışma organı) adayı olduğu için sorgulanmıştır. Daha fazla bilgi için, bkz.: Uluslararası Şeffaflık Örgütü - Sırbistan, National Integrity System Assessment, Serbia 2023, Gösterge 10.1.2 Kaynaklar (uygulama), Gösterge 10.1.4 Bağımsızlık (uygulama) [2024'ün başlarında yayımlanacaktır]; Yolsuzluğun Önlenmesi Hakkında Kanun, Sırbistan Cumhuriyeti Resmi Gazetesi, no. 35/2019, 88/2019, 11/2021 – özgün yorum, 94/2021 ve 14/2022, www.acas.rs/cyr/pages/zakoni_1, İNG: www.acas.rs/eng/pages_eng/laws; Siyasi Faaliyetlerin Finansmanına İlişkin Kanun; Sırbistan Cumhuriyeti Resmi Gazetesi, no. 43/11 (tadil tarihi: 2019), www.acas.rs/storage/page_files/Zakon%20o%20finansiranju%20politiki%20aktivnosti.pdf; ACA Sırbistan, 2020 Seçim Kampanyasının Maliyetlerinin Kontrolü Hakkında Rapor, www.acas.rs/storage/page_files/Izve%C5%A1taj%20o%20kontroli%20finansiranja%20politiki%20aktivnosti%20za%202020.%20godinu%20-%20Izve%C5%A1taj%20o%20kontroli%20tro%C5%A1kova%20izborne%20kampanje%20u%202020.%20godini.pdf; Siyasi Faaliyetlerin Finansmanı Hakkında Kanun, madde 40 (adli suç), madde 41-42 (siyasi parti tarafından işlenen kabahatler), madde 43 (diğer tüzel ve gerçek kişiler tarafından işlenen kabahatler).
- Türkiye: Cumhurbaşkanlığı adaylarının kampanya finansman raporlarını, bunları SAI (Türkiye'de Sayıştay (TCA) olarak anılır) yardımıyla denetleyen EMB'ye (Türkiye'de Yüksek Seçim Kurulu-YSK olarak anılır) sunmaları gerekmektedir. Sonuçlar kamuya açıklanmaz. Siyasi partiler, Sayıştay ile işbirliği içinde denetim yapan Anayasa Mahkemesi'ne sunulan yıllık mali raporlarda kampanya fonlarını beyan etmektedir. Son seçimlerde YSK'nın bağımsızlığı sorgulanmıştır.

Son yıllarda, özellikle iktidar lehine ve muhalefet partisi aleyhine aldığı kararlar, hükümetin siyasi etkisi altında olduğu yönünde eleştirilere yol açmıştır. Buna ek olarak, son yıllarda, Sayıştay bünyesindeki yöneticilerin, üyelerin ve personelin seçimine, atanmasına ve görevden alınmasına siyasi müdahalede bulunduğu şüphelerine ilişkin ve ayrıca mahkemelerin bağımsızlığını ve siyasi tarafsızlığını zedeleyen rapor sansürleme iddialarına ilişkin çok sayıda olay yaşanmıştır. Sayıştay başkanı, üye ve denetçilerinin işe alım süreçleri; özellikle de Sayıştay üye seçiminin ikinci aşamasında TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu'nun karar alma sürecinde, seçim prosedürleri nedeniyle siyasi etki riski altındadır. Üyelerinin önemli bir çoğunluğunun (İktidardaki Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) ile eskiden muhalefette olan Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) arasında Şubat 2018'de kurulan) Cumhuriyet İttifakı'ndan olması nedeniyle, komisyonun yapısıyla ilgili olarak muhalefet partileri tarafından endişeler dile getirilmiştir. Hem eski Sayıştay Başkanı Seyit Ahmet Baş'ın (2016-2021) hem de mevcut başkan Metin Yeners'in (2021'den beri), iktidar partisiyle ve bakanlarıyla yakın bağları olduğu iddiaları nedeniyle seçilmelerine eleştiriler yöneltilmiştir. Siyasi partiler kanununun ihlaline ilişkin yaptırımlar öngörülmektedir, ancak raporlama yapmama durumuyla ilgili yaptırım öngörülmemektedir. Daha fazla bilgi için, bkz.: Uluslararası Şeffaflık Derneği - Türkiye, *National Integrity System Assessment Türkiye, 2023*, Gösterge 7.1.1 Kaynaklar (uygulama), Gösterge 7.1.3 Bağımsızlık (uygulama), Gösterge 9.1.1 Kaynaklar (uygulama), Gösterge 9.1.3 Bağımsızlık (uygulama) [2024'ün başlarında yayımlanacaktır]; Siyasi Partiler Kanunu, Madde 76.

³⁰ Kosova Demokratik Enstitüsü (KDI), Aralık 2022. Political financing in Kosovo: What after the recent legal changes? <https://kdi-kosova.org/wp-content/uploads/2022/12/47-Raport-Political-Financing-Kosovo-Eng-02.pdf>

³¹ Kosova Demokratik Enstitüsü tarafından, Siyasi Oluşumların Tesclili, Tasdiki ve Mali Kontrolü Ofisi'nin Yöneticisi ile Yapılan Röportaj, Kasım 2023

³² MANS (STK Sektörü Onay Ağı), *National Integrity System Assessment Montenegro, 2023*, Gösterge 10.1.2 Kaynaklar (uygulama); IFES FORT Veritabanı.

³³ Uluslararası Şeffaflık Örgütü - BiH, *National Integrity System Assessment Bosnia and Herzegovina, 2023*, Gösterge 7.1.1 Kaynaklar (uygulama) [2024'ün başlarında yayımlanacaktır].

³⁴ Uluslararası Şeffaflık Örgütü - Makedonya, *National Integrity System Assessment North Macedonia, 2023*, Gösterge 10.1.2 Kaynaklar (uygulama) [2024'ün başlarında yayımlanacaktır].

³⁵ Uluslararası Şeffaflık Örgütü - BiH, *National Integrity System Assessment Bosnia and Herzegovina, 2023*, Gösterge 7.1.3 Bağımsızlık (uygulama) [2024'ün başlarında yayımlanacaktır].

³⁶ Insajder, Ocak 2023. Šta je sporno u procesu izbora novog direktora Agencije za sprečavanje korupcije? [Yolsuzluğu Önleme Dairesinin yeni yöneticisinin seçilmesi sürecinde yaşanan sorunlar nelerdi?]. <https://insajder.net/teme/sta-je-sporno-u-procesu-izbora-novog-direktora-agencije-za-spreccavanje-korupcije-video> [erişim: 22 Kasım 2023].

³⁷ İstinomer, bila tarihli. Dragan Sikimić: A. R. 2023. Ko su tri kandidata za direktora Agencije za sprečavanje korupcije? [Yolsuzluğu Önleme Dairesi'nin yöneticisi pozisyonu için üç aday kim?]. www.istinomer.rs/akter/dragan-sikimic/ [erişim: 22 Kasım 2023].

³⁸ Jelena Veljković, 2018. Dragan Sikimić, SNS-ov član izborne komisije [Dragan Sikimić, seçim komisyonunun SNS üyesi], BIRN, 17 Ocak, <https://birn.rs/dragan-sikimic-sns-ov-clan-izborne-komisije/> [erişim: 22 Kasım 2023].

³⁹ Ana Vukotić, 2020. Sprovodjenje zakona o finansiranju političkih subjekata i izbornih kampanja, <https://mans.co.me/wp-content/uploads/2021/05/Sprovodjenje-Zakona-o-FPP-izbori-2020.pdf>. Monitoring parlamentarnih izbora u Crnoj Gori [Siyasi Adayların ve Seçim Kampanyalarının Finansmanına İlişkin Kanun'un uygulanması. Karadağ'da parlamento seçimlerinin izlemeye tabi tutulması], MANS, <https://mans.co.me/wp-content/uploads/2021/05/Sprovodjenje-Zakona-o-FPP-izbori-2020.pdf> [erişim: 22 Kasım 2023].

⁴⁰ Avrupa Komisyonu (2023), Karadağ 2023 Raporu, s.5, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_694_Montenegro_report.pdf.

⁴¹ IDM Arnavutluk – Demokrasi ve Arabuluculuk Enstitüsü, *National Integrity System Assessment Albania, 2023*, Gösterge 7.1.2 Bağımsızlık (mevzuat) [2024'ün başlarında yayımlanacaktır].

⁴² Türkiye Uluslararası Şeffaflık Derneği, *National Integrity System Assessment Türkiye, 2023*, Gösterge 3.1.3 Bağımsızlık (mevzuat) ve Gösterge 3.1.4 Bağımsızlık (uygulama) [2024'ün başlarında yayımlanacaktır].

⁴³ GRECO (2018), "Türkiye: GRECO is concerned about lack of judicial independence as well as transparency of the legislative process and political financing", *Avrupa Konseyi*, www.coe.int/en/web/greco/-/turkey-greco-is-concerned-about-lack-of-judicial-independence-as-well-as-transparency-of-the-legislative-process-and-political-financing [erişim: 23 Ekim 2023].

⁴⁴ IDM Arnavutluk – Demokrasi ve Arabuluculuk Enstitüsü, *National Integrity System Assessment Albania*, 2023, Gösterge 11.2.4 Hesap Verebilirlik (uygulama) [2024'ün başlarında yayımlanacaktır].

⁴⁵ Blerina Gjoka, 2022. KQZ gjobit partitë dhe mediat për fshehjen e financave për reklamat [CEC, reklamlara ilişkin finansman verilerini gizleyen partilere ve medya kuruluşlarına para cezası kesti], Reporter.al, 7 Aralık 2022, www.reporter.al/2022/12/07/kqz-gjobit-partite-dhe-mediat-per-fshehjen-e-financave-per-reklamat/; Besar Likmeta, 2021. Partitë fshehën miliona euro shpenzime për propagandë elektorale në zgjedhje [Partiler, seçimlerde seçim propagandası için harcanan milyonlarca Euro'yu gizledi], Reporter.al, 23 Kasım 2021, www.reporter.al/2021/11/23/partite-fshehen-miliona-euro-shpenzime-per-propagande-elektorale-ne-zgjedhje/.

⁴⁶ Bir ceza mahkemesi veya kabahatlere bakmakla görevli bir mahkeme nihai bir karar verdikten sonra, ACA, yaptırım uygulanan bir siyasi oluşumun sonraki yıla yönelik bütçe sübvansiyonlarının ne kadarlık bir kısmını kaybedeceğini belirleme yetkisine sahiptir. İndirilecek tutar, söz konusu siyasi oluşuma tahsis edilen toplam bütçe sübvansiyonlarının en az yüzde 10'u kadar olmalı ve bir adli suç veya kabahatin işlenmesi yoluyla elde edilen fonlardan az olmamalıdır. Kaynak: Siyasi Faaliyetlerin Finansmanına İlişkin Kanun, Madde 45, Sırbistan Cumhuriyeti Resmi Gazetesi, no. 43/11 (tadil tarihi: 2019); IFES, FORT Veritabanı, www.ifes.org/FORT, dayanak: ACA tarafından sağlanan bilgiler ve Yolsuzluğun Önlenmesi Kanunu, Sırbistan Cumhuriyeti Resmi Gazetesi, no. 97/08 (tadil tarihi: 2021); www.acas.rs/cyr/pages/zakoni_1, İNG: www.acas.rs/eng/pages_eng/laws.

⁴⁷ GRECO (2020), *Üçüncü Değerlendirme Turu: İkinci Uyum raporuna İkinci Tadil Eki*, <https://rm.coe.int/third-evaluation-round-second-addendum-to-the-second-compliance-report/1680a1cac1>

⁴⁸ IFES, FORT veritabanı.

⁴⁹ Yaptırımlar arasında para cezaları, hak kaybı ve kamu finansmanının yitilmesi yer almaktadır. Bkz.: Siyasi Partilerin Finansmanına İlişkin Kanun, 2018, Madde 20, 28, 29 ve 32, <https://sdsm.org.mk/wp-content/uploads/2022/03/закон-за-финансирање-на-политичките-партии.pdf>.

⁵⁰ IFES, FORT veritabanı, dayanak: Yolsuzluğun ve Çıkar Çatışmalarının Önlenmesi Kanunu ve ACA'dan alınan doğrudan bilgiler.

⁵¹ Siyasi Oluşumların 2018, 2019 ve 2020 Yıllarına Ait Yıllık Mali Raporlarına ve Kampanya Raporlarına İlişkin Denetim Raporlarından Edinilen Bulgular.

⁵² Siyasi Oluşumların Tescili, Tasdiki ve Mali Kontrolü Ofisi'nden bir yetkiliyle yapılan röportaj, Şubat 2023.

Uluslararası Şeffaflık Örgütü versiyonu değildir.
Çeviri Uluslararası Şeffaflık Derneği tarafından yapılmıştır.